

COMMISSION SPECIALE
CHARGE D'EXAMINER L'ÉTAT
INDEPENDANT DU CONGO (1885-
1908) ET LE PASSE COLONIAL DE
LA BELGIQUE AU CONGO (1908-
1960), AU RWANDA ET AU
BURUNDI (1919-1962), SES
CONSEQUENCES ET LES SUITES
QU'IL CONVIENT D'Y RESERVER

du

LUNDI 20 JUIN 2022

Après-midi

BIJZONDERE COMMISSIE
BELAST MET HET ONDERZOEK
OVER CONGO-VRIJSTAAT (1885-
1908) EN HET BELGISCH
KOLONIAAL VERLEDEN IN
CONGO (1908-1960), RWANDA EN
BURUNDI (1919-1962), DE IMPACT
HIERVAN EN DE GEVOLGEN DIE
HIERAAN DIENEN GEGEVEN TE
WORDEN

van

MAANDAG 20 JUNI 2022

Namiddag

De openbare commissievergadering wordt geopend om 13.55 uur en voorgezeten door de heer Wouter De Vriendt.

La réunion publique de la commission est ouverte à 13 h 55 et présidée par M. Wouter De Vriendt.

Audition sur la reconnaissance et l'enquête sur le passé et les responsabilités – le rôle des entreprises de:

- M. Stefaan Marysse (UAntwerpen);
- M. Bas De Roo (chercheur et administrateur du bureau de projets historiques "Geheugen Collectief");
- M. Robrecht Declercq (chercheur, UGent);
- M. Donatien Dibwe dia Mwembu (Université de Lubumbashi);
- M. Guy Vanthemsche (VUB).

Hoorzitting over de erkenning en onderzoek van het verleden en verantwoordelijkheden - de rol van de ondernemingen met:

- de heer Stefaan Marysse (UAntwerpen);
- de heer Bas De Roo (onderzoeker en bestuurder bij het historisch projectbureau Geheugen Collectief);
- de heer Robrecht Declercq (onderzoeker, UGent);
- de heer Donatien Dibwe dia Mwembu (Université de Lubumbashi);
- de heer Guy Vanthemsche (VUB).

De **voorzitter**: Laten we van start gaan met de werkzaamheden. Deze commissie bevindt zich nog steeds in de fase van de hoorzittingen. De afgelopen weken hebben we hoorzittingen georganiseerd over de rol en de verantwoordelijkheden

met betrekking tot het koloniale verleden van ons land en van een aantal entiteiten en instellingen, zoals de monarchie, de Staat en de Kerk. Vandaag behandelen we de rol van de bedrijven.

Dit is meteen ook de laatste zitting over 'verantwoordelijkheden en rol van entiteiten'. Volgende week gaan we immers over tot de allerlaatste fase van onze werkzaamheden, met name de fase van herstel, reparatie, verzoening enzovoort. Daarmee gaan we voort tot eind september 2022.

Het werkschema is vastgelegd en is raadpleegbaar op de website van de Kamer, zoals al onze documenten. We willen in een zo groot mogelijke transparantie werken. De zitting van vandaag wordt ook live uitgezonden op de website van de Kamer.

Ik overloop eerst de sprekerslijst. Zoals steeds zijn enkele sprekers fysiek bij ons aanwezig en anderen verbonden via Zoom. Wij hebben het geluk en het genoegen vandaag bij ons te hebben prof. Stefaan Marysse (UAntwerpen), de heer Bas De Roo (onderzoeker en bestuurder bij het historisch projectbureau Geheugen Collectief), dr. Robrecht Declercq (onderzoeker UGent), prof. em. Donatien Dibwe dia Mwembu (Université de Lubumbashi), qui est connecté par Zoom, en hetzelfde geldt voor prof. Guy Vanthemsche (VUB), die niet voor het eerst bij ons te gast is.

Ik dank alvast alle sprekers van vandaag voor hun tijd en engagement. We gaan van start met prof.

Stefaan Marysse. Professor, u hebt het woord.

Stefaan Marysse: Mijnheer de voorzitter, geachte commissieleden, men had me gevraagd te spreken over de rol van Belgisch-Congolese ondernemingen in de periode van de kolonisatie. Dat wil ik proberen te doen. Ik heb begrepen dat ik daarvoor 15 minuten krijg?

Ik heb gezorgd voor een volledige tekst, niet zozeer van mijn presentatie, maar veeleer van de verklaring achter de gegevens die ik in een kwartier zou moeten verstrekken. Ik had aan de heer Renneboog gevraagd daarvoor te zorgen. Hebt u die gekregen?

De **voorzitter:** Ja, uw tekst is aangekomen bij het secretariaat en zal onder de leden worden verspreid.

Stefaan Marysse: Aangezien ik maar een kort tijdsbestek heb en daarom zeer snel zal gaan, heb ik een tekst voorbereid voor de commissieleden zodat zij gemakkelijk kunnen volgen. Zij kunnen later eventueel opmerkingen geven.

Ik zal in drie stappen werken. Ik heb toegestemd in deze commissie gehoord te worden omdat ik moeite had met de conclusies van het gedeelte over de verstrengeling tussen de staat, de Kerk en de ondernemingen. Ik begin met de conclusies van het expertenrapport. Vervolgens zal ik in het tweede punt proberen aan te tonen waarom die conclusies zeer kort door de bocht zijn. De oorzaak kan bijvoorbeeld ook een tekort aan gegevens zijn, wat uiteraard niet de fout van de auteur is. Er staan echter ook een aantal flagrante fouten in het rapport, bijvoorbeeld over de schuldenlast van de kolonie.

Ik ga meteen over naar de verschillende conclusies van het rapport van pagina 206 tot en met pagina 208. De aanklacht in het rapport is zeer duidelijk. Het spreekt over een systeem van uitbuiting, gericht op de extractie van rijkdommen en op het voordeel voor de Belgische ondernemingen en niet op de noden van de bevolking. Dat is een terugkerend patroon.

Meer nog, men zegt dat het systeem van extraverte ontwikkeling dat doorspeelde na de onafhankelijkheid mee aan de basis lag van de postkoloniale onderontwikkeling. Daarenboven heeft het de postkoloniale staat opgezadeld met een grote koloniale schuld.

Ik heb gezegd dat de conclusies wat te kort schieten en dat er bepaalde betwistbare aannames zijn. Soms is er ook een gebrek aan methodologie en data.

Mijn invalshoek voor de problematiek is de ontwikkelingseconomie. Ik ben dan ook een ontwikkelingseconoom, iemand die kijkt naar de economische ontwikkeling en de impact daarvan op de menselijke ontwikkeling bestudeert, zoals die door de VN wordt gedefinieerd.

Volgens de VN zijn er in de index van de menselijke ontwikkeling drie grote onderverdelingen: de materiële welvaart van een bevolking, de gezondheid en de levensduur – hoe langer de mensen leven, hoe beter, en dat komt door een goede toegang tot de gezondheidszorg – en de alfabetiserings- en scholingsgraad van een bevolking. Vanuit dat oogpunt zal ik de volgende twee periodes vlug bekijken.

De rol van de ondernemingen en hun verstrengeling met de staat en Kerk en de impact op de menselijke ontwikkeling is punt twee. Ik zal nagaan wat de impact van de economische ontwikkeling op de menselijke ontwikkeling was.

Over de periode 1885-1908 van Congo-Vrijstaat zal ik zeer kort zijn. Ik vind trouwens dat eerste minister Beernaert die zeer goed heeft geresumeerd: voor Afrika en Congo betekende deze periode niets, mais en Belgique il y avait des travaux exclusivement somptueux.

Men kan de aanname over de uitbuiting in het expertenrapport op twee manieren bekijken. Eerst en vooral kan men die bekijken vanuit het perspectief van de staat. Wat heeft Congo-Vrijstaat, lees de beurs van Leopold II, aan Congo gekost?

In nettotermen 32 miljoen goudfrank, dat is 0,4 % van het bnp van België in 1908. Dat is dus zeer beperkt.

Men zou ook van uitbuiting kunnen spreken als het gaat over winsten die niet opnieuw worden geïnvesteerd in het land en die dus het land verlaten. Uit het onderzoek van mezelf en vooral mijn collega Frans Buelens blijkt dat de index van de waarde van alle aandelen van de Congolees-Belgische ondernemingen tot in 1890 nog onder die van de Belgische bedrijven lag. Het gaat maar om vier beursgenoteerde firma's, waaronder de Chemins de Fer du Congo, die veel moeilijkheden had met de spoorweg Matadi-Leopoldville.

Vanaf 1900 tot 1904, de bloeiperiode van de rubberoogsten die langs de nieuwe spoorweg werden gekanaliseerd, werd de waarde van de aandelen van de Congolees-Belgische aandelen omhooggestuwd.

Over de periode tot 1908 kan men gerust spreken

van een roofoconomie. Congo heeft daar zeer weinig voor in de plaats gekregen. Een andere zaak is de mythe dat de rijkdom van België zou te wijten zijn aan de opbrengsten van Congo-Vrijstaat. België was toen het tweede geïndustrialiseerde land ter wereld.

We kunnen het de tiende provincie noemen, of, naar analogie van de oorlog in Oekraïne, 'de Donbas'. Er werd liefst 1,2 miljard goudfrank in geïnvesteerd. Met een totale kapitalisatiewaarde van 250 miljoen van alle Congolese bedrijven samen was Congo in die tijd niet echt belangrijk, zelfs niet voor het buitenland. De rijkdom van België stoelt dan ook op drie eeuwen ontwikkeling van kapitalisme, voor het grootste stuk in België zelf. Congo kwam daar gewoon nog eens bovenop. Het is vooral de droom van Leopold die Congo heeft gemaakt.

Wat de menselijke ontwikkeling betreft, volg ik het rapport: het is de periode van de gewelddadige inlijving in het wereldssysteem, waarin men Congo ontsluit op dat wereldsysteem. Belangrijker evenwel voor de economische en menselijke ontwikkeling – hier kom ik tot de kern van de zaak – is de periode van 1908 tot 1960, de tijd van de Belgische kolonie.

Wat de uitbuiting betreft, in het rapport komt vaak de vaststelling terug dat de Belgische Staat nooit iets aan Congo zou hebben gegeven, en dat de opbrengsten van Congo bepalend waren om er de zaken te financieren. Dat is pertinent onjuist. Gedurende de volledige periode van kolonisatie is er vanuit de begroting een nettostroom van staatsmiddelen naar Congo gevloeid, ter ondersteuning van de Belgisch kolonie. De gegevens die ik daarbij verstrek, zijn gebaseerd op het werk van Stengers.

Wat de ondernemingen betreft, ligt dat natuurlijk anders. De waarde van de aandelen van de Belgische koloniale ondernemingen ligt in die volledige periode meestal hoger dan die van alle Belgische beursgenoteerde bedrijven. In de laatste vijf jaar van de kolonisatie zijn de koersen dan weer enorm gedaald.

Zijn er superwinsten gemaakt in Congo? De rendementen lagen 12 % hoger dan het rendement van de Belgische genoteerde bedrijven op de Belgische beurs. Kortom, als de Belgische bedrijven gemiddeld netto 5 % nettorendement boekten, boekten de Belgisch-Congolese bedrijven 6 %. Superwinsten zijn natuurlijk iets anders. Naar de herinvesteringen in Congo is naar mijn mening dringend onderzoek nodig. Er bestaan daar geen gegevens over en ik kan er enkel onrechtstreeks over praten. De herinvesteringen in Congo zijn belangrijk geweest, en kunnen worden

gemeten aan de toename van de economische welvaart.

Hoe kan worden gemeten of veel bedrijven zich hebben gemoderniseerd en veel hebben geherinvesteerd? Met andere woorden, hoe kan men meten of ze hun winst niet enkel naar België gestuurd hebben, maar ook hebben geherinvesteerd. Belangrijk daarvoor is grafiek van de toename van het inkomen per hoofd in de volledige periode van de kolonisatie en de periode van de dekolonisatie. Ik overloop beide periodes aangezien er niet gesproken kan worden over de kolonisatie zonder ook het dekolonisatieproces te bekijken. Dat is naar mijn mening een benadering die ontbreekt in het huidige rapport.

Wat stellen we vast. Er was een continue groei in het koloniale tijdperk. Een groot deel van de toegevoegde waarde is geherinvesteerd in Congo, ook via de belastingen op exporten en importen. Ik voeg er hier graag aan toe dat de extraverte economie altijd beschouwd is geweest als een ramp voor Congo, als uitbuiting waarbij de rijkdommen van Congo naar België werden geëxporteerd. Wanneer Poetin gas verkoopt aan Europa, gaan we er dan van uit dat we Poetin uitbuiten? Ik dacht het niet.

Alleen indien er geen return zou zijn voor al die export, is er een probleem. Dat punt is te weinig uitgewerkt. U zult in mijn tekst en in de onderzoeken van de Nationale Bank kunnen lezen dat er tegenover al die export ook import van stond. Uitbuiting als uitgangspunt lijkt me daarom niet aangewezen. Door de belastingen op de export, de import en de bedrijfswinsten werden de staatsuitgaven gefinancierd.

Het is belangrijk de periode na de onafhankelijkheid in acht te nemen. Vanaf de jaren 70 was er gedurende 30 jaar een negatieve groei. De reële lonen van de Congolezen gingen met 75 % achteruit in vergelijking met 1970. Er was een hoge tewerkstellingsgraad in de formele sector in Congo. Wat is de oorzaak daarvan? Wel, dat is zeer eenvoudig, dat was de begrijpelijke, maar catastrofale politiek van Mobutu. Hij heeft enorme megaprojecten in het leven geroepen en alle bedrijven genationaliseerd. Daardoor heeft hij de kip met de koperen eieren de nek omgedraaid. Hij heeft alles gefinancierd met leningen, maar omdat zijn genationaliseerde bedrijven achteruitgingen, konden de schulden nooit meer terugbetaald worden.

Waarom was die politiek van Mobutu begrijpelijk? Het is normaal dat men de economische hefbomen van een land in eigen handen wilt hebben. Dat betekent echter niet dat men alles moet

nationaliseren. Nelson Mandela heeft in Zuid-Afrika bijvoorbeeld een volledig andere aanpak gehanteerd. Hij draaide de moderne economie niet de nek om, maar zorgde er langzaam voor dat de zwarte bevolking de betere politieke en economische posities kregen.

Mandela was een groot staatsman. De keuze die Mobutu gemaakt heeft, was begrijpelijk, maar is totaal catastrofaal uitgedraaid en heeft ertoe geleid dat Congo van de tweede economie in Zwart-Afrika in 1960 op 30 jaar naar de staart van het peleton terugviel.

Vanaf 2001 knoopte Congo opnieuw aan met groei en werd een nieuwe cyclus van globalisering ingezet. De dominante speler China is erin geslaagd om op 15 jaar tijd twee derde van alle koper- en kobaltproductie te controleren en bezitten. We zitten in eenzelfde soort extraverte economie, maar met een groot nadeel. Het exportpakket is namelijk nog veel minder gediversifieerd dan ten tijde van de kolonisatie.

Wat is nu de impact van de economische welvaart op de menselijke ontwikkeling? Er is nu een moderne economie, maar hoe zit het met de lonen en de tewerkstelling?

Een EEG-rapport uit 1960 waarin alle Franse kolonies vergeleken worden met de Belgische kolonies is een zeer interessante bron over de tewerkstelling. Uit dat rapport blijkt dat de penetratiegraad van het kapitalisme, dus de loonarbeid, het verst gevorderd is. 35 % van de actieve bevolking heeft na de Tweede Wereldoorlog een formele job, gebonden aan een minimumloon en arbeidsreglementering. In de Franse kolonies was echter nauwelijks 10 tot 20 % van de bevolking tewerkgesteld.

We zitten uiteraard in een apartheidsregime. Het is een kolonie, dus de bazen zijn blanken en op basis van ras is de ongelijke ontwikkeling in Congo natuurlijk bijzonder groot.

De blanke kaderleden verdienen ongeveer 25 keer meer dan de gemiddelde zwarte werknemer.

Wat de toegang tot gezondheidszorg betreft: vóór de Tweede Wereldoorlog werden vooral de endemische ziekten bestreden. De cijfers daarover zijn best wel indrukwekkend: in 1935 werden vijf miljoen Congolezen gescreeend, alleen al op de slaapziekte. Over Belgisch-Congo na de Tweede Wereldoorlog vermeldt het rapport het volgende:

"L'action de la médecine de masse se présente sous un aspect différent. L'infrastructure médicale est plus développée dans les pays d'outre-mer

belges que dans la majeure partie des autres pays d'Afrique. Et la part de la médecine de soins est donc également plus développée."

Over alfabetisering en scholingsgraad zal ik niet lang spreken. We kennen de zwaktes en sterktes van de scholarisatie. Die scholarisatie gebeurde vooral op het niveau van het lager onderwijs: 75% van alle kinderen kreeg lager onderwijs, dat was op dat ogenblik het hoogste percentage in Afrika.

Aangezien de doorstroming vooral in de grote centra gebeurde, is die minder sterk naar het middelbaar, en vooral minder naar het universitair onderwijs. Men had gedacht dat ze nog 30 jaar zouden aanwezig zijn, dat verhaal kennen we allemaal via de heer Van Bilsen.

Een andere mythe is dat de schulden van de kolonie gedragen werden door de Congolese overheid. Dat staat eigenlijk ook fout in het rapport. Hoeveel bedroeg de schuld en de zogenaamde *contentieux* na de onafhankelijkheid? In 1972 ging het om 540 miljoen dollar. Daarin zit 320 miljoen koloniale schuld, dat is het gedeelte dat de nieuwe onafhankelijke staat zou moeten betalen aan België omdat dat land de leningen heeft aangegaan. De schuldgraad voor Congo op dat ogenblik, met een zo'n sterke economie, lag ver onder de kritieke drempel van de schuldenlast. Qua schuldenlast was er dus geen probleem.

Op twee jaar tijd echter verzesvoudigde de Congolees-Zairese schuld door de politiek van zaïrisering, met massale leningen, enorme megaprojecten of 'witte olifanten', zoals ze in de ontwikkelingseconomie genoemd worden. Die brachten echter niets op. Het ging om nieuwe bedrijven, bijvoorbeeld in de staalnijverheid, die soms slechts 2 % van hun productiecapaciteit hebben gehaald. Daar kan men dus niets mee terugbetalen.

Die schuld werd, net als de koloniale schuld, niet terugbetaald, maar accumuleerde van jaar tot jaar. In 2000 bedroeg ze 13 miljard dollar.

In 2010, en voor mij, als ontwikkelingseconoom, stopt hier het economische dekolonisatieproces, werden praktisch alle schulden van Congo kwijtscholden, inclusief die van de koloniale schuld. De conclusie in het rapport van de commissie dat Congo een deel van de schulden blijft betalen, is dus onjuist.

Met uitzondering van de periode van roofbouw in Congo-Vrijstaat heeft de verstremgeling van ondernemingen, de Staat en de Kerk in de daaropvolgende periode van eigenlijke kolonisatie geleid tot een sterke economische ontwikkeling van het land. Mijn conclusies wijken dus nogal

sterk af van die in het expertenrapport. De tewerkstelling en de verloning van de bevolking namen toe vanaf een lage basis. Een weggennet dat de grote centra van het land verbond en een uitgebreide functionerende transportstructuur, gericht op gediversifieerde export en import, maakten er de tweede economie van Sub-Sahara-Afrika van. Ook in het domein van menselijke ontwikkeling was er vooruitgang. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zorgde het systeem van vijfhonderd gezondheidszones voor een toename van de levensverwachting, en een netwerk van onderwijs verbeterde de geletterdheid van de bevolking.

Omdat dit model van een koloniaal systeem gebaseerd is op een ideologie van apartheid, was er echter ook een zeer ongelijke ontwikkeling, waarbij het inkomen en de privileges van een kleine groep gebaseerd op kleur zorgden voor een structurele vernedering van de bevolking. Ondanks de vele verbeteringen van de levensomstandigheden, ook van de Congolese bevolking, heeft het gevoel van achterstelling en discriminatie het noodzakelijke dekolonisatieproces veroorzaakt. De ineensstorting van dat model in de postkoloniale periode, met een negatieve groei gedurende meer dan drie decennia, met 75 % daling van het reële loon in de moderne sector, met aftakeling van de bestaande infrastructuur, was het gevolg van vele externe en interne factoren.

Natuurlijk hebben het Westen en België Mobutu een hand boven het hoofd gehouden.

Natuurlijk heeft ook de koude oorlog een rol gespeeld, maar niemand heeft president Mobutu ooit geadviseerd dat hij alle bedrijven moest nationaliseren. Men zou de Congolezen infantiliseren als men stelt, zoals in het rapport te vaak het geval is, dat de doorwerking van de kolonie in de onafhankelijkheidsperiode voor de ineensstorting van het land heeft gezorgd. Dat is natuurlijk manifest onwaar. Zo is Congo teruggedrongen van de kop naar de staart van het peloton.

Ik kom ten slotte tot de compensaties. De vraag naar herstelbetalingen door België is volgens mij niet van toepassing. Herstelbetalingen worden immers meestal gebruikt na een oorlog waarin de infrastructuur en de economie van een land verwoest waren. Dat is niet het geval voor Congo.

Een tweede element dat herstelbetalingen zou wettigen, zijn de schulden die het onafhankelijke Congo had overgeërfd van de koloniale Staat, die de Congolese Staat nooit heeft terugbetaald en die uiteindelijk door het akkoord in het kader van HIPC over schuldverlichting in 2010 definitief zijn kwijtesgescholden.

Soms kunnen herstelbetalingen gewettigd zijn. Ik geef één flagrant voorbeeld: Haïti. Dat land heeft gedurende meer dan vijftig jaar na zijn onafhankelijkheid jaarlijks 4 % van zijn nationaal inkomen betaald aan Frankrijk ter delging van het verlies van de kolonie en zijn koloniale schuld. Dat is duidelijk niet van toepassing op de relatie Congo-België.

Wel is er een grond voor een intensere samenwerking met Congo, Burundi en Rwanda, vanuit de gedeelde geschiedenis en een verantwoordelijkheid voor de situatie waarin deze landen zich bevinden. Ik ben daar een grote voorstander van. België is op bepaalde cruciale momenten immers een hefboom geweest om Congo, een paria in de internationale gemeenschap, opnieuw daarin op te nemen, toegang te bieden tot schuldverlichting, hulpverlening te deblokken enzovoort.

Natuurlijk zou men dus ook kunnen pleiten voor nog meer concentratie van de bilaterale hulp aan de oude kolonies, gelet op de gedeelde onafhankelijkheid. Dat is een mogelijkheid, onder bepaalde voorwaarden, waarover ik nu niet zal uitweiden.

Ten slotte is het evident dat men gevallen van pertinente discriminatie die vandaag nog bestaan en waar het nog kan, remedieert. Ik denk vooral aan het dossier van de metissen, het aanscherpen van antidiscriminatiereggeving op de arbeidsmarkt, de restitutie van geroofde kunst enzovoort.

De voorzitter: Dank u wel, professor Marysse. De commissie had u inderdaad ook gevraagd om te komen spreken in een latere fase, met name in de sessies over compensaties, maar we hebben in overleg ervoor geopteerd om de beide elementen in één bijdrage te bundelen.

De volgende spreker is Bas De Roo, onderzoeker en bestuurder bij Historisch Projectbureau Geheugen Collectief.

Bas De Roo: Ik heb een andere insteek dan professor Marysse gebruikt. Ik vond de door de commissie gestelde vraag nogal vaag. Ik diende een bijdrage van inhoudelijke meerwaarde te geven over de rol van de ondernemingen. Ik ben daarom vertrokken op basis van een deskundigenverslag, omdat ik ervan uitging dat de commissieleden dit zouden hebben gelezen. Ik zou dan kunnen aangeven waar er foutjes in schuilen en voor welke punten meer aandacht nodig was. Ik heb het hoofdstuk over arbeid en kapitaal gelezen en ik heb ook even een blik geworpen op de conclusies en de aanbevelingen.

Mijn presentatie bestaat uit twee delen. Het eerste

deel gaat over de hiaten in onze kennis en het tweede deel gaat over de conclusies en aanbevelingen, die wat afwijken van het rapport. Het rapport stelt dat er bepaalde zaken meer onderzocht moeten worden. Ikzelf leg meer de nadruk op de vulgarisering van de historische inzichten, dus de communicatie naar een breed publiek toe, want ook dat publiek moet men betrekken in het dekoloniseringdebat en -traject.

Ik begin dus, zoals aangekondigd, met de hiaat in de kennis. Het deskundigenverslag over het economische aspect is zeer goed geschreven, maar het bevat slechts een stuk van het verhaal. Het gaat dieper in op de samenwerking tussen de overheid en de grote bedrijven in de exploitatie van natuurlijke rijkdommen, de Congolese dwangarbeid die essentieel was voor de exploitatie van die grondstoffen en de doorwerking van de economische patronen in de postkoloniale periode. De geografische focus ligt op Congo. Dat hoofdstuk handelt dus maar over een deel van het verhaal.

Een zeer belangrijk ontbrekend punt is volgens mij het luik 'transport'. Het koloniale Congo was bijzonder slecht ontsloten. Dat was te wijten aan het kleine aantal, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk bevaarbare waterwegen voor de boten uit die tijd. Dat kwam door watervallen, het regen- en droogteseizoen enzovoort. Dat zien jullie ook op het kaartje. De bevaarbare rivieren stoppen ergens in de helft van het binnenland, terwijl veel van de rijkdommen, zoals koper, diep in het binnenland lagen. Dat was een groot probleem voor de koloniale economie. De afstanden over het land zijn enorm, dat maakte het ook moeilijk om de rijkdommen uit Congo weg te halen. Bovendien bestaat een groot deel van Congo uit moeilijk doordringbaar regenwoud. Naast het probleem van de arbeid worstelden de koloniale overheid en de koloniale bedrijven dus met dat transportprobleem.

Dat was een soort flessenhals voor de koloniale economie en een grote rem op hoeveel en hoe snel men daar producten kon uit halen en kon importeren. Bovendien zorgde dat voor relatief hoge transportkosten, zodat zeker in het begin niet alle producten "de moeite" waren om te verhandelen. Dat was bijvoorbeeld een van de redenen waarom aanvankelijk alleen het luxe-product ivoor geëxporteerd werd. Tot de komst van de treinen was het bijna onmogelijk om meer primaire basisgrondstoffen op een rendabele manier uit Congo te halen.

Dat transportprobleem had een ongelooflijke impact op het koloniale beleid. Heel veel dwangarbeid, waarover sprake in het rapport, werd geronseld in functie van dat transport, doordat heel

lang heel veel lasten op de rug werden gedragen in grote stukken van Congo. Koloniale ambtenaren werden bijvoorbeeld rondgedragen in draagstoelen. Maar ook veel goederen werden te voet naar de rivier gedragen, of moesten te voet over land gedragen worden wanneer de rivieren niet bevaarbaar waren; dat alles totdat er treinen kwamen.

Heel wat dwangarbeid werd ook ingezet om die infrastructuur, zoals autowegen en spoorwegen, aan te leggen en te onderhouden. De koloniale bedrijven en de koloniale overheid werkten samen om die transportinfrastructuur voor elkaar te krijgen.

De koloniale overheid heeft dus veel tijd en moeite geïnvesteerd in de aanleg van sporen, wegen en havens, maar ook van telefoonlijnen. Dat alles om Congo te verbinden met de kust, België en de rest van de wereld.

Ik wil daarbij nogmaals benadrukken dat de koloniale overheid wel investeert, maar dat het de Congolezen zijn die al het werk verrichten. Dat is heel belangrijk omdat het de plaats van Congo in de wereld herdefinieert.

Tijdens mijn doctoraat heb ik mij vooral gefocust op de Westelijke Mbomuvalei. Ik ben namelijk ook doctor, ook al staat dat niet bij mijn naam. Deze regio is een van de meest centrale regio's in Afrika. Voor de komst van de Belgen en Fransen was deze regio al met de wereldmarkt en het Midden-Oosten verbonden via de Nijl, de Sahara en kort ook via Zanzibar. Het is met de komst van de Belgen, die via de rivier en over land een connectie bewerkstelligden, dat de regio zich iets meer oriënteert op de West-Afrikaanse kust en de Atlantische Oceaan. De kolonisatie heeft dus een heel belangrijke impact gehad. De oplossing voor het transportprobleem herdefinieert namelijk hoe sommige stukken van Congo verbonden zijn met de wereld.

Ik zeg dit om aan te geven waarom het belangrijk is om daarop te focussen. Het is logisch dat het rapport er niet op focust omdat er heel weinig onderzoek naar gebeurd is. Ik wilde er zelf ooit een onderzoeksproject van maken, maar dat is er nooit gekomen.

Wat ook echt ontbreekt in het rapport zijn de cijfers. Er staat ergens dat een zuivere boekhoudkundige balansbenadering nooit voldoening kan geven. Daarmee ben ik het volledig eens, maar de cijfers moeten er wel in staan. Cijfers zijn inderdaad nooit compleet en geven altijd een vertekend beeld, maar dat doet elke historische bron. Ik vind dat dus geen reden om ze niet te gebruiken.

Cijfers bieden immers een extra perspectief op de koloniale geschiedenis. Mijn doctoraat ging bijvoorbeeld over de politieke economie van de Congo-Vrijstaat. In mijn doctoraat staan ook twee grafieken over de rubberprijzen en de export van rubber in Congo. Als men deze grafieken niet zou meenemen in de analyse van de beslissingen van de grote ondernemingen op dat moment of de beslissing van de Congo-Vrijstaat, krijgt men daar geen zicht op. Ze zijn essentieel om dat eerste stuk koloniale geschiedenis te begrijpen. Er hadden dus meer cijfers in het rapport moeten staan.

Sinds de studie van Jean Stengers uit de jaren 60, *Combien le Congo a-t-il coûté à la Belgique?*, die ook al geciteerd werd, is er geen nieuw onderzoek naar gedaan. Er werd dus amper onderzoek naar gevoerd, terwijl er tegenwoordig heel veel academici onderzoek voeren naar andere kolonies, andere Afrikaanse landen, om wel die grote historische cijferreeksen aan te leggen, die andere perspectieven kunnen opleveren. Ik begrijp dus dat het onvoldoende in het rapport staat omdat het in feite nog onvoldoende is onderzocht. Er bestaan studies, maar die zijn volgens mij aan een update toe. Er is nog altijd materiaal dat niet in databanken is gegoten enzovoort.

Vervolgens ga ik in op een punt dat ik verwacht had, omdat het een vraag is die leeft in de maatschappij. Daarom vind ik dat onderzoekers, en zeker leden van een parlementaire onderzoekscommissie, aandacht zouden moeten besteden aan de vraag wie de erfgenamen zijn van die paar koloniale bedrijven die in feite de hele economie controleerden. Welke verantwoordelijkheden dragen ze? Ik heb geen idee wat de antwoorden zijn, maar ik vind dat het op z'n minst aangestipt moet worden. Wij verwachten namelijk van de overheid dat ze op enigerlei manier haar verantwoordelijkheid opneemt – daarom is deze commissie er. We verwachten hetzelfde van de Kerk, en zeker in de discussie over de metissen zal dat zeker aan bod komen, omdat de Kerk daar nauw bij betrokken was. Tegelijk vind ik het vreemd dat er niet nagedacht wordt over de rol van de bedrijven. Hebben die bijvoorbeeld de plicht om transparant te zijn over hun verleden? Vaak gaat het om beursgenoteerde bedrijven, waarvan we transparantie verwachten. Moeten er van die kant excuses of reparaties komen?

Wat bijvoorbeeld met historische vervuiling? Onlangs las ik in de krant: "Zware vervuiling kost Umicore 100 miljoen." In België, Frankrijk, Brazilië en de VS zou Umicore gronden hebben vervuild, maar dan vraag ik me af: wat dan met Congo? Dat is een van de vele open vragen die ik stel, omdat er gewoonweg geen onderzoek naar is gevoerd. Ik

wil ook niet suggereren dat alle bedrijven nu een knieval moeten doen en zoveel mogelijk geld betalen aan Congo, maar ik vind wel dat deze commissie moet nadenken over hoe die bedrijven benaderd worden. Moet er geen discussie aangegaan worden? Hoe zit het met hun verantwoordelijkheden, zeker gezien het feit dat er in buurland Nederland wel bedrijven zijn die daarin stappen ondernemen. Bepaalde bedrijven gaan wel aan de slag met hun slavernijverleden, en volgens mij kunnen beide partijen daarbij winnen. Het heeft immers geen zin om de duistere bladzijden uit het verleden te verstoppen.

Een laatste punt waarvan ik vind dat het ontbreekt in het rapport, is het meest problematische, maar opnieuw weer al te begrijpelijk, aangezien er het minste onderzoek over is verricht. Alleen Guy Vantemsche heeft er een volledig hoofdstuk aan gewijd, maar hij geeft zelf aan dat dat slechts een begin is.

Wat is de impact op de Belgische economie? Het is toch de bedoeling van deze commissie om ook daaraan aandacht te besteden. Ook België heeft een koloniaal verleden. De kolonisatie heeft ook België veranderd. Er zijn een aantal basiselementen die het rapport zou moeten vermelden.

De commissie en zeker de Belgische burger moeten weten dat het hele verhaal dat Congo de hoorn des overvloeds was die België rijk heeft gemaakt, niet volledig klopt, zoals professor Marysse aangaf. Dat was vooral koloniale propaganda, een manier van koning Leopold om zijn kolonie aan de Belgen te 'verkopen'. Na de Eerste Wereldoorlog heeft het Belgische Ministerie van Koloniën dat verhaal herhaald. Het vertelde dat de investeringen in Congo ons geld opbrachten in de vorm van goedkope grondstoffen en dat we onze afgewerkte producten naar Congo zouden kunnen sturen.

Een ander basiselement is de vraag wie er dan eigenlijk geld heeft verdiend aan de kolonisatie. Dat zijn duidelijk niet de Congolezen zelf, maar ook niet de Belgen. Een kleine groep ondernemingen en hun investeerders hebben er geld aan verdiend. Zij waren de grote winnaars.

Nog een basiselement is dat, hoewel er maar een aantal echt koloniale ondernemingen waren, er heel veel Belgische bedrijven met een koloniaal verleden zijn. Een voorbeeld is Delhaize. Op een of andere wereldtentoonstelling had Delhaize een soort koloniale tentoonstelling in zijn paviljoen, waarin het vertelde dat zijn koffie van Congo kwam. Dat is een niet te verwaarlozen feit. Op die manier heeft het een impact gehad op de beeldvorming van de Belgen: Congo als plaats van rijkdom.

Het zijn opnieuw verhalen die mensen moeten kennen, omdat ze de kolonisatie heel dichtbij brengen en tonen hoe diep geïnfiltreerd die kolonisatie was in de Belgische koloniale maatschappij. Ze tonen ook aan dat de Belgische consumenten direct betrokken waren bij dat koloniale verhaal, omdat ze bijvoorbeeld koffie dronken uit Congo of chocolade met cacao uit Congo aten.

Het is essentieel dat er meer inzicht komt in de Belgische kant van het verhaal, omdat beide kanten met elkaar onlosmakelijk verbonden zijn. In het rapport gaat het veel te veel over Congo alleen. Congo is verbonden met België. De geschiedenis van beide is heel nauw met elkaar verbonden: wat in België gebeurt heeft een impact op Congo en andersom. Congo is ook een plaats in de wereld. Het rapport is dus te Congocentrisch.

Verder dan het louter historisch besef, is het ook zaak het brede publiek mee te krijgen. Als mensen beseffen dat bepaalde producten die ze nu eten en bepaalde bedrijven die ze vandaag kennen, wortelen in een koloniaal verleden, begrijpen ze beter dat kolonisatie alom aanwezig was.

Het is ook belangrijk op te merken – zoals ik reeds heb aangegeven – dat het debat vandaag uitermate gepolariseerd is. Een steeds terugkerend discussiepunt is of België al dan niet zijn rijkdom te danken heeft aan Congo. Enige historische nuance daarbij is zeker aan de orde. Een legitiem debat hierover voeren moet kunnen, maar dan wel gestoeld op historische feiten.

Het hiaat in onze kennis, waarnaar de commissie verwijst, wordt alsmaar groter. Er zijn in België amper onderzoekers die zich toeleggen op Congo en zijn koloniale verleden. Mensen die daar economisch mee bezig zijn – zo blijkt ook uit de samenstelling van het expertenpanel – zijn veelal mensen die dat als een zijspoor beoefenen. Reken mezelf daar ook toe: ik heb er weliswaar een doctoraat in behaald, wel veeleer met een politiek-economisch onderzoek en niet puur economisch, maar ben, ingegeven door het academische piramidemodel, vervolgens een andere weg opgegaan, en ben daar geheel tevreden over. Andere experts, zoals professor Marysse en professor Vanthemsche, zijn inmiddels op emeritaat. Dat doet geen afbreuk aan de kwaliteit van hun betoog, maar het wordt wel problematisch als er eerstdaags geen experts meer zullen zijn. De hiaten kunnen dus ook worden toegeschreven aan het feit dat er geen opvolging meer is verzekerd, en dus ook geen continuïteit. Het probleem zal nog prangender worden.

'Vulgarisering' vind ik een vreselijke term. Ik verkies

te spreken over publieksgeschiedenis, over communicatie aan het brede publiek, over verhalen vertellen.

Het rapport van de deskundigen legt de nadruk vooral op het verleden: het citeert de onderzoeken die zijn gevoerd, de kennis die is vergaard en wat er kan worden gedaan met de archieven.

Over het heden en wat we vandaag kunnen doen met dat stuk geschiedenis, spreekt het rapport vooral in termen van restitutie en herstel. Voor mij is het evenzeer essentieel dat de bestaande academische kennis meer publiekelijk bekend raakt, zoals kort vermeld. Impliciet betekent dat dus dat er wel veel academische kennis voorhanden is, maar dat die vaak niet tot bij het brede publiek raakt.

Zoals vaker wordt dan het onderwijs beschouwd als hét instrument bij uitstek om daar verandering in te brengen. Het merendeel van de Belgen zit echter niet meer op school. Er moeten dus ook andere manieren worden gevonden om de Belgische bevolking mee te krijgen. Ik heb het daarnet al kort aangestipt: als een maatschappij echt wil dekoloniseren en de burgers wil meekrijgen in discussies over restitutie, herstelbetalingen, institutioneel racisme enzovoort, dan moet ze ervoor zorgen dat de brede bevolking mee is. Het mag geen *wittetorendebat* in het parlement en aan universiteiten zijn. Mensen moeten mee zijn. Ze moeten kennis verwerven over wat er vroeger is gebeurd en hoe dat tot vandaag doorleeft.

Ik pleit voor meer tentoonstellingen, historische wandelingen, documentaires, podcasts, websites, kunstprojecten, theaterstukken enzovoort. Ik ben ervan overtuigd dat daar een grote behoefte aan is. Daarmee kan men mensen informeren over wat er gebeurd is, én men kan hen doen nadenken: dit is het debat, wat is uw standpunt? Zulke zaken zijn een forum voor dialoog, zoals ik heb begrepen dat ook uw commissie wil zijn.

Ik haal even een anekdote aan. De tentoonstelling *100 x Congo* in het Antwerpse MAS is internationaal in de prijzen gevallen. Ik heb ze bezocht met mijn ouders, die absoluut niet bezig zijn met het hele restitutedebat, zoals zovele Belgen. Zij hebben daar een documentaire gezien van het collectief Faire-Part. Die filmmakers zijn in Congo gaan vragen wat ze er daar van vonden dat er kunst hier in België staat. Na 5 of 10 minuten naar de documentaire gekeken te hebben, waren mijn ouders mee. Als zij nu iets lezen over restitutie, of over bijvoorbeeld een masker dat wordt teruggegeven – "in bruikleen", wordt er dan bij gezegd – , dan begrijpen ze waarom dat belangrijk is. Ze zijn

mee, ze kunnen er een standpunt over innemen. Ik vind het heel belangrijk om daar structureel aandacht aan te besteden.

Moeten we wachten tot 2030, bij 70 jaar onafhankelijkheid? Of wachten we zelfs beter tot 75 jaar onafhankelijkheid? Alles wat ik hier heb getoond – *Kinderen van de kolonie, 100 x Congo* enzovoort – kadert in de heropening van het Museum voor Schone Kunsten in 2018 en het onafhankelijkheidsjubileum van 2020. Alle inspanningen worden typisch opgehangen aan symbolische data, maar volgens mij is er behoefte aan iets structureels. We moeten er structureel als maatschappij opnieuw mee bezig zijn om de brede bevolking mee te krijgen, en het zou jammer zijn om weer te moeten wachten, zoals vorige keer: 50 jaar dekolonisatie werd 60 jaar dekolonisatie, enzovoort.

Ik heb nagedacht over de mogelijkheden op federaal niveau. Veel tools om het brede publiek te bereiken alsook het onderwijs, vallen immers onder de bevoegdheid van de Gemeenschappen. Er bestaan evenwel heel wat federale cultureel-wetenschappelijke instellingen met een koloniaal verleden en een koloniale collectie. Het betreft niet alleen het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren, maar bijvoorbeeld ook het Museum voor Natuurwetenschappen, de KBR of het Legermuseum. Ze geven heel wat publicaties uit, organiseren tentoonstellingen en beschikken allemaal over onderzoekers.

Moet er eens niet worden nagedacht hoe we die instellingen op structurele wijze kunnen aanmoedigen om met hun koloniale collectie aan de slag te gaan en daarover te communiceren met een breed publiek? Het zijn er heel veel. U zou toch ten minste met hen contact moeten opnemen om ze erbij te betrekken. U behoort ook tot het federale niveau. Het lijkt me niet zo moeilijk om ze allemaal bij elkaar te roepen en eens na te denken over hoe ze de brede bevolking kunnen informeren.

Het is erg om te zeggen, maar in de herinnering van de Eerste Wereldoorlog kruipt dan weer wel veel geld. Voor de honderdste verjaardag zijn ook federale subsidies verleend voor een soort groot herinneringstraject voor de brede bevolking. Is er geen nood om iets dergelijks te ondernemen voor Congo? Ik zie dat er wordt gelachen, ik hoop dat het niet met mij is (*glimlacht*). Zoiets zouden we dan weer kunnen gebruiken om nieuwere projecten aan te trekken van andere initiatiefnemers dan die grote instituten. Die instituten kampen immers met heel wat problemen: ze komen maar zeer traag in beweging enzovoort. Dat zorgt ervoor dat ze soms te weinig aandacht hebben voor dit onderwerp.

Ik geef een voorbeeld. Dezelfde sokkel als die van het Leopold II-standbeeld nabij het Paleis hebben ze overal in Antwerpen neergezet. Daar konden kunstenaars een ander verhaal brengen dan het koloniale monument bracht, een soort tegenverhaal voor die koloniale propaganda. Dat zijn kleine projecten, maar ze hebben wel een impact. Zo krijgt men de bevolking mee.

Ik heb het verslag van de deskundigen gelezen. Ik vind het inhoudelijk zeer goed. Het bevat zeer veel zinnige zaken. Ik ben het eens met heel veel punten, maar het telt 700 bladzijden. Het is heel goed geschreven, maar het is zeer academisch. Jullie zeggen transparant te zijn naar de brede bevolking toe, maar dat deskundigenverslag is totaal onleesbaar voor een leek op het vlak van koloniale geschiedenis. Dat is gewoon zo. Dat is ook logisch, aangezien het door academici werd geschreven die zulke teksten niet in eenvoudig leesbaar Nederlands opstellen.

Er zijn zeer veel goede voorbeelden van publieksvriendelijke websites met publicaties, die zeer eenvoudig aan de brede bevolking de essentie van de zaken kunnen meegeven. Op de website van de Senaat vindt men bijvoorbeeld info over de afgelopen tentoonstelling over 100 jaar algemeen enkelvoudig stemrecht. In een notendop vindt men daar alles over de evolutie van het Belgische stemrecht terug. Ik pleit ervoor om de conclusies van dat rapport en deze commissie op een andere manier dan via een moeilijk leesbare resolutie en een expertenrapport aan het brede publiek mee te delen. Het federale niveau draagt toch een zekere verantwoordelijkheid. Het is mogelijk, de voorbeelden zijn er.

De voorzitter: Dank u voor uw aanbevelingen, doctor De Roo. Ik geef het woord aan doctor Robrecht Declercq van de Ugent.

Robrecht Declercq: Dank u, mijnheer de voorzitter. Geachte commissieleden, mijn bijdrage is voornamelijk gebaseerd op reeds bestaand onderzoek, alsook mijn eigen onderzoek, vooral naar de mijnindustrie in Katanga en de strategieën van koloniale bedrijven in de periode na 1960. De insteek is ietwat verschillend, het gaat voornamelijk over bedrijfshistorisch onderzoek.

Mijn presentatie bestaat uit drie delen. Ten eerste geef ik een historisch overzicht waarin ik de algemene kenmerken bespreek. Daarna zal ik het hebben over de financieel-economische impact en de gevolgen voor de Belgische en Congolese economie; men kan dus zeker ook spreken van een impact van het koloniale verhaal op de Belgische economie. Ten derde leg ik de focus op

de rol van de bedrijven na 1960.

Initieel is de interesse van bedrijven voor Congo-Vrijstaat eerder beperkt. Belgische bedrijven investeerden voor de Eerste Wereldoorlog vooral elders: in Rusland uiteraard, maar ze zochten ook nieuwe overzeese markten in China en Latijns-Amerika. Leopold II heeft dus eerst moeite om privékapitaal aan te trekken voor zijn kolonie. Bij het begin van de twintigste eeuw verandert die situatie enigszins, zeker wanneer bepaalde regio's, zoals Katanga, heel wat bodemschatten blijken te bevatten.

In 1906 worden drie grote bedrijven opgericht en die blijven een bepalende invloed uitoefenen op de koloniale economie: Union Minière du Haut-Katanga (voor de ontginning van koper), de Forminière (voor de exploitatie van diamant in de provincie Kasai) en de Compagnie du Chemin de fer du Bas-Congo au Katanga (voor de aanleg van de spoorweginfrastructuur om die grondstoffen te kunnen exporteren).

De Société Générale is de dominante speler in elk van die bedrijven, maar er wordt ook buitenlands kapitaal in betrokken. De koloniale staat krijgt in ruil voor het verlenen van concessies aandelenpakketten in elk van deze bedrijven. Zodoende wordt de basis gelegd voor de samenwerking tussen staat en koloniaal bedrijf. Met het verlies van de Belgische investeringen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog komt er een kantelpunt: vanaf dan vormt Congo de belangrijkste bestemming voor de export van kapitaal en Belgische investeringen.

De grote excessen van Congo-Vrijstaat zijn natuurlijk bekend; ze staan ook in het rapport. Maar ook de arbeidsomstandigheden in die nieuwe grote bedrijven zijn vaak heel precair, zeker in de aanvangsfase. Ondanks de arbeidsschaarste worden de lonen artificieel laag gehouden en blijft het systeem van dwangarbeid in gebruik. In Katanga, het hart van de nieuwe mijnindustrie, werkt men met een centraal bureau, de Bourse du Travail du Katanga, om zo concurrentie te vermijden op de arbeidsmarkt. Het Bureau zal, vaak onder dwang, arbeiders rekruteren om voor de spoorwegen en de mijnindustrie te werken. De meer beproefde methodiek in deze periode gaat richting de Staat die via belastingen mensen op de arbeidsmarkt dwingt. De private sector leunt hierdoor ook heel sterk op de koloniale staat.

De mortaliteit in de arbeidskampen lag ook hoog door ziekte en ontbering. Bij Union Minière stierven er tussen 1917 en 1920 bijvoorbeeld zeker 2.587 arbeiders in dienst.

In de jaren '20 zien we een verschuiving richting een meer paternalistische sociale politiek. Mijnbedrijven bouwden bijvoorbeeld meer sociale voorzieningen uit, vooral uit eigenbelang. De hoge mortaliteit was namelijk een probleem voor de mijnbedrijven. De paternalistische politiek van bijvoorbeeld Union Minière zal uitgroeien tot een gigantisch sociaal experiment om mensen te disciplineren en te controleren, maar ook om het arbeidsreservoir te reproduceren.

Ook onder de paternalistische politiek bleven excessen bestaan. Een absoluut dieptepunt was de staking bij Union Minière van 9 december 1941 in Lubumbashi die bloedig onderdrukt werd en waarbij 48 mensen het leven lieten. Het paternalistische systeem impliceerde dus zeker niet de afwezigheid van geweld, ook al waren er grote onderlinge verschillen tussen bedrijven in de manier waarop de paternalistische politiek werd ingevuld.

Een structureel kenmerk van de koloniale economie is de concentratie van grote bedrijven, verdeeld onder de portefeuilles van holdingmaatschappijen. Het gaat vooral over vier groepen die 70 % van het kapitaal vertegenwoordigen. De Société Générale de Belgique is met 45 % de dominante speler in de koloniale economie. Ze bezat onder andere ook aandelen in Union Minière.

De Staat fungeerde zeggewijs als partner van de privésector om mensen op de arbeidsmarkt te krijgen. In meer rurale gebieden legde de Staat verplichte teelt op aan boeren. Ze moesten bijvoorbeeld katoen produceren. Boeren konden vaak niet produceren voor de markt maar werden gedwongen om voor lokale mijnen en bedrijven te produceren. De koop van landbouwproducten werd via georganiseerde koopmonopolies gecontroleerd om de prijs artificieel laag te houden.

Ondernemerschap en de vrije markt werden zeker voor de Tweede Wereldoorlog bewust gefnuikt. De grote bedrijven en de koloniale staat stonden ook afkerig ten opzichte van klein ondernemerschap van kolonisten, uit vrees dat een blanke middenstand het koloniale prestige zou ondermijnen. Men wilde te allen koste vermijden dat er een klasse van zogenaamde *poor whites* zou ontstaan, zoals bijvoorbeeld in Zuid-Afrika.

Pas na 1945 kwam er een ander beleid ten aanzien van kleinere ondernemingen. Het ondernemerschap van kolonisten groeide en dat werd onder meer gesteund via de oprichting van de Maatschappij voor Krediet aan het Kolonaat en de Nijverheid, die subsidies en leningen verschaftte aan koloniale ondernemingen.

Het Congolese initiatief daarentegen kreeg veel minder ruimte. Na 1945 groeide het aantal zogenoemde 'inlandse ondernemingen', maar van alle officieel geregistreerde ondernemingen werd bijvoorbeeld in 1957 minder dan de helft door Congolezen uitgebaat: het waren er 11.116 versus 17.246 niet-Congolese. Ongeveer de helft van alle Congolese ondernemingen was actief in de landbouw.

Het feit dat grote bedrijven de Congolese economie domineerden, heeft ontegensprekelijk een bijzonder grote impact gehad op de lange termijn. Het was een veeleer onvrije economie, gebaseerd op monopolies, met erg beperkte concurrentie en weinig ruimte voor privé-initiatief.

Ik zou nu graag een aantal meer structurele factoren aanstippen. Als eerste ga ik in op de winstgevendheid van de koloniale ondernemingen. De totale winst die koloniale vennootschappen boekten, lag in vergelijking met de Belgische vennootschappen relatief hoog. Uit de grafiek blijkt dat de totale winst van de koloniale vennootschappen 28 % bedroeg in 1949, vergeleken met de winst van Belgische vennootschappen. In 1957 was die verhouding opgelopen tot 47 %.

Belangrijk om aan te stippen is dat het uiteraard over een veel kleiner aantal bedrijven ging. In 1949 was er sprake van 184 koloniale ondernemingen, in vergelijking met 9.655 Belgische vennootschappen. In 1957 is het aantal koloniale vennootschappen verdubbeld, maar die 501 vennootschappen boekten bijna 11 miljard Belgische frank winst, tegenover 23 miljard frank winst door de Belgische vennootschappen, waarvan er alles bij elkaar 13.551 waren. Dat schetst toch aardig de verhoudingen van de koloniale bedrijven tegenover de Belgische.

Heel opvallend, ten slotte, is dat de koloniale bedrijven veel belangrijker waren dan andere Belgische multinationals in die periode, zowel wat betreft hun aantal als de totale winst die ze boekten.

Ten tweede is het moeilijker te becijferen of de koloniale investeringen en de exploitatie van Congolese bodemschatten via een aantal *spillovers* de Belgische economie een tastbare impuls hebben gegeven. In een aantal sectoren was dat zeker het geval. Het vormde niet meteen de grondslag voor onze totale welvaart, maar in een aantal sectoren is er toch sprake van een duidelijke impact.

De belangrijkste sector die er ongetwijfeld baat bij heeft gehad, was de non-ferro sector, met een cluster van bedrijven in Hoboken, Overpelt en

Olen, vooral gespecialiseerd in de verwerking van Congolese erts, zoals tin, koper, kobalt, ... Via de Société Générale waren die fabrieken gelinkt aan de Congolese mijnindustrie. De elektrolysefabriek van Olen werd bijvoorbeeld speciaal gebouwd in de jaren 20 om de productie van Congolees kopererts te kunnen opvangen en verwerken.

Een tweede voorbeeld is de diamantnijverheid. Als nieuwkomer in de diamantsector in de 20ste eeuw, traditioneel op dat moment gedomineerd door Zuid-Afrikaanse bedrijven, bleken de koloniale bedrijven in een dermate gunstige positie dat ze een sterke invloed wisten uit te oefenen op het syndicaat in London dat de verkoop van diamanten monopoliseerde. Antwerpen zag zich op die manier zo goed als verzekerd van de toelevering van diamanten en de concurrentieslag met andere diamantcentra werd preventief ontzenuwd. Daarnaast bleek de Congolese diamant ook belangrijk voor de productie van een minder gekend koloniaal product, het zogenaamde *diamond boart* oftewel de zogenaamd industriële diamant, die voor industriële toepassingen werd gebruikt.

Tot slot verdient ook de katoenproductie onze aandacht. In 1918 werd het plan opgevat om ten gunste van de Belgische textielnijverheid het vanuit het buitenland geïmporteerde katoen te vervangen door Congolees katoen. Het plan bleek verregaande gevolgen te hebben voor het Congolese platteland, waar nagenoeg 700.000 huishoudens verplicht werden katoen te telen.

De integratie van die Congolese grondstoffen in de Belgisch industrie kwam er niet toevallig in de periode van het interbellum. Dat strookte namelijk met de bestaande economische reconversieplannen, uitgewerkt na de Eerste Wereldoorlog, om de zwaar gehavende Belgische economie nieuw leven in te blazen. Het Comité Spécial du Katanga stelde het in 1921 als volgt: "La colonie est intéressante pour la Belgique, ce à un double point de vue: la Belgique pourra y trouver les matières premières nécessaires à ses usines, matières qu'elle cherche à l'étranger. De plus, la colonie peut absorber de grandes quantités de produits manufacturés."

De handel van Congo werd bijgevolg in een stevig carcan geduwd, met België als bevoorrechte handelspartner. Tussen 1947 en 1960 ging gemiddeld tussen 45% à 58% van de Congolese export richting België. Die Congolese economie die gebouwd werd door Belgische ondernemingen, was nagenoeg volledig afhankelijk van de export van primaire grondstoffen. Kopererts, katoen, plantaardige olie waren de belangrijkste. In 1957

maakte de export van koper meer dan een derde van de totale Congolese export uit.

Ten slotte zoom ik in op de ontwikkelingen na 1960. De timing van de politieke soevereiniteit loopt niet samen met die van de economische soevereiniteit. Dat was uiteraard een probleem voor de nieuwe onafhankelijke Staat Congo. Onmiddellijk voorafgaand aan de onafhankelijkheid gingen de koloniale bedrijven uit van een soort van *business as usual*-scenario, waarbij ze hun activiteiten min of meer ongehinderd zouden kunnen voortzetten. Bedrijven binnen de groep van de Société Générale werden initieel aangemaand zich ver afzijdig van de politiek te houden, maar die strategie hield niet lang stand. Tijdens de Congo-crisis van de zomer 1960 mengden koloniale bedrijven zich actief in de regionale politiek. Union Minière steunde op financieel vlak de afscheuring van de provincie Katanga. Even later volgde ook het diamantbedrijf Bécéka hetzelfde voorbeeld en steunde de lokale potentiaat in Zuid-Kasaï, Albert Kalonji.

Bedrijfscorrespondentie uit die periode maakt trouwens duidelijk dat er verregaande plannen bestonden en circuleerden in bepaalde bedrijfs- en politieke milieus om Congo politiek fundamenteel te hertekenen. In de zomer van 1960 wordt verwezen naar bijvoorbeeld het '3 K-plan', dat de onafhankelijkheid van Kasaï, Katanga en Kivu behelst, niet toevallig drie regio's met een belangrijke mijnindustrie.

Naar de buitenwereld toe houden bedrijven echter vast aan een discours dat de privésector voorstelt als enige stabiele factor in het land, dat inmiddels in een diepe crisis is terechtgekomen.

Zeker tot de vroege jaren 1970 behouden voormalige Belgische koloniale bedrijven een dominante positie, ook al erodeert die positie stelselmatig. Via een aantal organisaties waren die bedrijven sterk vertegenwoordigd en verankerd. In 1960 richten koloniale bedrijven bijvoorbeeld de Fédération des entreprises du Congo (FEC) op. Dit is een patronale organisatie met hoofdzetel in Brussel en Kinshasa, die ook een grote rol speelde in de economische rondetafels. Het was de belangrijkste patronale organisatie in het onafhankelijke Congo. In 1966 wordt de Brusselse tak van de FEC omgevormd tot het Centre pour l'étude et le développement des investissements outremer (CEDIOM).

Het CEDIOM vormde een belangrijke lobbygroep die actief was tot in de jaren '80 en die zich richtte op de bescherming van privébelangen in Congo. Belgische investeerders met belangen in Congo hadden de leiding in dergelijke organisaties. Tot

begin 1972 was een Belg bijvoorbeeld voorzitter van de FEC. Die organisaties stonden ook in contact met de Belgische buitenlandse politiek naar Congo toe, die er in die periode vooral op was gericht die privébelangen te vrijwaren of zelfs om nieuwe investeringen binnen te rijden.

Zoals ik reeds heb gezegd, erodeerde de positie van de bedrijven in die periode stelselmatig. In de tweede helft van de jaren '60 waren er enkele belangrijke nationalisering, maar het verlies aan patrimonium werd in belangrijke mate gecompenseerd door een blijvende invloed via dienstverleningcontracten op het vlak van management, advies, consultancy, commercialisering en dies meer. Koloniale bedrijven vormden zich in die periode dus gaandeweg om tot dienstverlening-bedrijven voor Congolese mijn- en spoorwegbedrijven.

Na de nationalisering van Union Minière bleef de commercialisering, het aanstellen van buitenlands personeel en het management van de koper-industrie in Katanga grotendeels in Belgische handen. Hetzelfde gold voor diamant na de nationalisering van 1969.

De gevolgen lieten zich ook lang voelen op de werkvloer. In 1970 werkten er naar schatting nog steeds ongeveer 10.000 Belgische en andere buitenlandse expats in voormalige koloniale bedrijven of daaraan gelieerde bedrijven. Ze bekleedden meestal hoge of zeer gespecialiseerde functies. De blijvende aanwezigheid van die expats werd ook mogelijk gemaakt door een aantal institutionele hervormingen in België, bijvoorbeeld in de sociale zekerheid. In 1963 werd de Dienst voor Overzeese Sociale Zekerheid opgericht. Die nieuwe organisatie had haar wortels in een aantal koloniale pensioen- en ziekteverzekeringinstrumenten. Hierdoor werden Belgische ondernemers in Congo van een aantal voordelen voorzien. De kas wordt de Belgische staat gegarandeerd en uitkeringen worden gekoppeld aan de levenskost in België.

Dat systeem van expats leidde tot onvrede in Congo omdat de afrikanisering van het kaderpersoneel, een grote politieke eis, traag verliep of slechts symbolisch bleef. Niet zelden gingen de afrikaniseringsprogramma's in bedrijven pas na de onafhankelijkheid van start, ondanks het feit dat er door het koloniale bestuur in 1959, vlak voor de onafhankelijkheid, wel werd opgeroepen om ook lagere kaderfuncties voor Congolezen open te stellen.

Die *colour bar* blijft een hardnekkig gegeven. In 1970 vormen Congolese kaderleden in bedrijven nog steeds een minderheid: 55 % van de directiefuncties wordt ingenomen door buitenlandse

expats. In Gécamines, het genationaliseerde Union Minière (sinds 1967), is de meerderheid van het kaderpersoneel nog altijd van Belgische of Europese oorsprong: 662 Congolese kaderleden tegenover 1637. Gécamines was toen met voorsprong het belangrijkste Congolese bedrijf.

Bedrijven van de Société Générale verantwoordden die aanwezigheid van expats vooral als een noodzakelijkheid om Congolese werknemers op te leiden. Intern klinkt het vooral dat die expats noodzakelijk om de bedrijfsbelangen in Congo te bewaken en te garanderen.

Tot slot nog enkele opmerkingen over hiaten en mogelijkheden voor verder onderzoek. Voor een aantal sectoren en bedrijven is er zeker ruimte voor verder onderzoek, bijvoorbeeld de diamantsector en de tin- en goudmijnen. Ook over de financiële sector en de banken is er relatief weinig geweten.

Voor de periode na 1960, en in het bijzonder de bescherming van de financieel-economische belangen in Congo, de politieke strategieën van bedrijven, de aanwezigheid van expats en de voortzetting van koloniale carrières is er nog heel wat ruimte voor verder onderzoek. Belangrijk daarvoor is de verdere ontsluiting van de archieven van die belangengroepen, zoals CEDIOM, die momenteel worden bewaard door het AfricaMuseum, maar niet toegankelijk zijn.

Le président: Je passe la parole au professeur Donatien Dibwe dia Mwembu, de l'Université de Lubumbashi. Bienvenue dans notre commission, honorable professeur. J'espère que vous m'entendez bien.

Donatien Dibwe dia Mwembu: Merci monsieur le président, je vous entends très bien. Mais je vous préviens que ma connexion est instable. Prions que j'arrive jusqu'à la fin de cette rencontre avec cette connexion!

Le président: Jusqu'à présent, cela fonctionne bien. Je vous donne la parole pour votre introduction.

Donatien Dibwe dia Mwembu: Je ne comprends pas le néerlandais, mais j'ai cru comprendre que les orateurs qui m'ont précédé ont mis l'accent sur des aspects plutôt économiques, sur l'exportation, etc. Pour ma part, je centrerai ma communication sur le rôle social des sociétés.

Nous savons que le Congo belge a été une colonie d'exploitation. Les sociétés coloniales ont formé, avec l'administration coloniale et les missions religieuses, ce que nous appelons les trois piliers de la trilogie coloniale appelée à mieux assurer le

bon fonctionnement de la colonisation belge. Pour ce faire, chaque pilier avait son rôle propre et devait contribuer dans son domaine à la mise en valeur de la colonie.

Dans son discours tenu devant l'assemblée nationale, ici à Kinshasa, le roi Philippe a déclaré: "Le régime colonial comme tel était basé sur l'exploitation et la domination." C'est en fait la même déclaration qui a été faite par le CSK au cours des années 1920.

Quel était le rôle des sociétés coloniales? Pour nous, sur le plan économique, la mise en valeur de la colonie concernait principalement l'exploitation du sol et du sous-sol.

Et chaque entreprise coloniale devait continuer à faire de la colonie non seulement une pourvoyeuse en matières premières, dont la métropole avait besoin pour son développement, mais aussi un débouché privilégié de la métropole pour les produits manufacturés. Mais cela était aussi mentionné dans le rapport de 1921 du CSK (Comité spécial du Katanga).

Dans cette mise en valeur de la colonie, les entreprises exploitent des secteurs variés comme l'extraction minière et la production industrielle. Nous avons l'exemple de l'Union minière du Haut-Katanga, qui est une des grandes entreprises coloniales, qui a même été considérée comme le modèle des entreprises coloniales de par sa politique sociale. Nous avons la GEOMIN, pour l'exploitation de l'étain. Nous avons pour les transports, par exemple le BCK. Nous nous rappelons encore la phrase de Stanley qui a dit: "Sans chemin de fer, le Congo ne vaut pas un penny."

En dehors de ces cas, nous avons d'autres entreprises qui se sont occupées de l'agropastorale. Nous avons, par exemple, les entreprises cotonnières, nous avons les huileries, les industries textile, etc. À cela se sont ajoutées d'autres entreprises affiliées, par exemple à l'Union minière du Haut-Katanga. C'est comme la Régie des eaux, la Sogelec, la Sogecim, les cimenteries et ainsi de suite.

À l'occasion du cinquantenaire, les grandes sociétés coloniales, par exemple, l'Union minière, le BCK, l'infor-minièr, le CSK aussi, des ouvrages ont été publiés pour mettre en exergue leur réalisation tant sur le plan économique, social que culturel.

Il existe des statistiques, évidemment, sur la production minière et agropastorale et sur les produits qui ont été exportés. Ce qui est intéressant

pour moi, c'est de savoir comment, dans l'accomplissement de leur rôle, les entreprises coloniales se sont comportées vis-à-vis de la main-d'œuvre locale considérée comme un instrument de production.

En fait, quelle a été l'attitude des entreprises coloniales face à la main-d'œuvre locale? Nous avons ici exploité non seulement des ouvrages, mais aussi, surtout, les récits de vie des vieux travailleurs retraités de l'Union minière du Haut-Katanga, ceux-là qui ont subi le recrutement d'abord forcé et ont ensuite été intégrés par recrutement volontaire.

L'implantation des sociétés coloniales a été, entre autres, à l'origine du déséquilibre constaté entre les régions minières et les régions agropastorales. On assiste à la mise sur pied d'une politique de sous-peuplement et de sous-développement des régions agropastorales, avec la mise sur pied de facteurs répulsifs comme l'institution des travaux forcés; comme le paiement de l'impôt, cette fois-ci en espèces au lieu d'un paiement en nature; comme l'utilisation de la chicote dans le secteur agropastoral.

Tout cela constitue des facteurs répulsifs en faveur des milieux industriels, où l'on crée aussi des facteurs attractifs. D'un côté les facteurs répulsifs et de l'autre les facteurs attractifs, surtout dans les camps de travailleurs.

Et comme j'insiste surtout sur le cas de l'Union minière du Haut-Katanga, vous verrez que l'on va utiliser la femme comme socle du développement de cette entreprise. La femme, qui quitte le village, où elle était femme des rivières, parce qu'elle devait se rendre à la rivière en forêt pour avoir du bois et devait se rendre en brousse aussi pour cultiver ses champs.

Et lorsqu'on amène la femme dans les camps de travailleurs, cette femme-là ne va plus à la rivière parce que le robinet est planté dans le camp. Elle ne va pas en forêt parce qu'on lui apporte du bois de chauffe.

Elle ne va pas au champ parce que les travailleurs bénéficient de la ration alimentaire en fonction de la taille de leur famille. Vous voyez que ce sont des facteurs attractifs alors que ces femmes-là, lorsqu'elles arrivent dans le camp des travailleurs et après un certain séjour, ne peuvent accepter de rentrer au village. Et donc les sociétés les utilisent comme complices dans la stabilisation de la main-d'œuvre.

Un cas représentatif, c'est le fameux conflit "*Lincon*" des années 1933-1936. Ici, la stabilisation

de la population mariée dans le milieu rural par les sociétés cotonnières a constitué un handicap pour la politique de stabilisation de la main-d'œuvre dans les centres urbains. Au moment où, après la grande crise économique, l'Union minière vise à stabiliser les populations mariées, voilà que les sociétés cotonnières les stabilisent déjà dans les milieux ruraux! Comment les stabilisent-ils? Ces sociétés, en payant les Congolais qui sont dans le milieu urbain, les poussent à la polygamie. Chaque Congolais qui voudrait gagner un peu plus lors de la moisson du coton épouse ou investit dans les femmes. Donc, il y a la polygamie dans les milieux ruraux. La personne a une main-d'œuvre abondante, elle a par exemple une grande superficie et de plus, une grande quantité de coton à présenter. Elle a ainsi un montant supérieur au salaire misérable du travailleur industriel de l'Union minière au Katanga.

Les travailleurs mariés ne veulent plus se rendre dans les centres miniers. Naît alors un conflit entre les deux entreprises, l'Union minière et la société cotonnière. En fin de compte, on condamnera la société cotonnière.

(...)

Le président: Professeur, on ne vous entend plus. La connexion laisse à désirer. Pourriez-vous couper votre caméra? Peut-être cela améliorera-t-il la qualité du son?

Donatien Dibwe dia Mwembu: Je disais que les conditions de travail étaient inhumaines au début, mais elles vont s'améliorer surtout avec la mécanisation des entreprises et l'équipement des ouvriers. Il en est de même en ce qui concerne les conditions de vie de ces ouvriers. Au début, par exemple, il y avait des logements défectueux et une alimentation déficitaire en quantité et en qualité. En réaction à ces conditions difficiles, les taux de morbidité et de mortalité étaient élevés. Le Haut-Katanga industriel sera par exemple appelé le "pays de la mort", à cause des conditions de travail difficiles. En conséquence, les zones d'extraction minière affichent aussi des taux de désertion élevés, tout comme apparaissent des afflux massifs, surtout de travailleurs célibataires, en direction des centres urbains. C'est en quelque sorte une contradiction: alors que des gens fuient les mines car c'est le pays de la mort, de jeunes gens célibataires fuient la campagne à cause de la chicote et des conditions rigoureuses qu'exige la culture du coton.

En fait, on doit constater aussi que les conditions de vie et de travail commencent à s'améliorer à la suite de plusieurs pressions: externes et internes.

Les colonies anglaises, par exemple l'administration coloniale britannique ne va pas accepter de voir des ressortissants de la Rhodésie du Nord être dans des conditions difficiles. Cela va pousser l'Union minière ainsi que d'autres sociétés à revoir leur politique. Il en est de même de l'administration coloniale qui ne pouvait pas rester les yeux fermés sur ce taux de mortalité élevé.

Enfin, les entreprises aussi ont fini par comprendre, notamment l'Union minière, que toute absence de l'ouvrier pour cause de maladie est un manque à gagner tandis que tout décès est anti-économique. Donc, un travailleur mal nourri, mal logé, mal soigné ne peut pas être un bon producteur. Il en résulte la mise sur pied d'une politique sociale adéquate. C'est pourquoi j'ai dit que dans les grandes entreprises, par exemple, le travailleur africain est, désormais, l'objet d'attention des trois grands services. Il est au centre de gravité des trois grands services: il y a le chef de cité, qui veillera à la qualité et à la quantité de la ration alimentaire qu'il donne aux travailleurs. Il va aussi veiller à adapter, dans la mesure du possible, le logement du travailleur à la taille de sa famille. Il va aussi se préoccuper de ses heures de loisirs après le service, etc. Nous avons le médecin de son côté qui doit veiller à son état de santé, tandis que le contremaître doit veiller à sa sécurité sur le lieu de travail: comment équiper, etc. le travailleur pour lui éviter de nombreux accidents de travail.

L'amélioration des conditions de vie et de travail n'a pas été que le fruit d'une attitude humanitaire des sociétés coloniales mais aussi d'une condition sine qua non pour augmenter leur production.

Les gros investissements consentis par les entreprises dans l'éducation des enfants, par exemple, avaient pour objectif de disposer d'une main-d'œuvre potentielle, saine, qualifiée et sûre pour la relève. Les conditions de vie au travail des ouvriers africains, inhumaines au début de l'industrialisation étant donné que, dans les récits qu'on a récoltés, on nous fait savoir que *kazi ? ni utumwa*, c'est-à-dire que le travail constituait une sorte d'esclavage. À ce moment-là, le travail était donc diabolisé.

Les conditions faisant que le travail était diabolisé s'améliorent entre les deux guerres mondiales mais vont se détériorer pendant la Seconde Guerre mondiale à cause de l'effort de guerre exigé de la colonie. Ces mauvaises conditions déboucheront sur des grèves dans des zones à forte concentration de main-d'œuvre. On va parler de la première grande grève des travailleurs de l'Union Minière en 1941, avec mort d'hommes, contrairement à la grève que les travailleurs blancs ont déclenchée en octobre de la même année où il n'y avait pas de tracasserie. On va également assister,

au cours de la même année, à une grève à la Géomines, à Manono, dans le Katanga toujours, à Albertville aussi dans le Katanga, à Matadi en 1945.

Le **président**: Oui, professeur, on vous entend. Continuez! La connexion est parfois mauvaise, mais jusqu'à présent ça va.

Donatien Dibwe dia Mwembu: Merci, ça m'encourage!

Après cette période de turbulences, l'administration coloniale va poser la question de savoir si on ne peut pas admettre ou accepter la création de syndicats noirs. Et les grandes entreprises coloniales, notamment l'Union minière, BCK, etc. ont rejeté cette proposition.

À la place, ils ont créé ce qu'on appelle le Comité indigène d'entreprise, où on élit des travailleurs qui étaient censés être des sages, donc des plus vieux. Ce sont ces travailleurs-là qui vont être l'arbre de transmission des doléances de la base vers le sommet.

Vous comprenez que ces associations-là n'avaient pas de base juridique. Mais c'est plus tard que ces grandes entreprises vont finalement s'aligner sur la proposition de l'administration coloniale.

Même l'Église catholique, avec Monseigneur de Hemptinne, avait rejeté la création de syndicats parce que, pour lui, les Noirs eux-mêmes ne savaient pas ce qu'est un syndicat, et donc ce seraient des Blancs qui allaient parler derrière les Noirs, donc il fallait rejeter cela. Mais c'est tardivement qu'ils vont quand même finir par accepter la création de syndicats africains.

Un autre conflit va opposer l'administration coloniale aux sociétés, surtout aux grandes sociétés, avec la mise sur pied de la politique sociale de l'Union minière et des grandes entreprises coloniales pour stabiliser la population ouvrière.

Cette politique aura, au fil du temps, une conséquence néfaste pour les grandes sociétés. Il y a un accroissement de la population dans les camps de travailleurs, et avec l'accroissement de la population, l'administration coloniale va constater une certaine promiscuité dans le logement et va demander à chaque entreprise coloniale d'agrandir la superficie habitable par personne, ce que les sociétés coloniales vont considérer comme onéreux.

Ainsi, l'Union minière, qui avait dans tous ses camps des travailleurs, va investir dans la transformation des logements. L'Union minière a

constaté que c'était onéreux. Et comme stratégie, elle va avec le Fonds de l'avance? au cours des années 1940 et 1950, envoyer les vieux travailleurs à la cité pour construire leur maison. Chaque maison construite n'avait que quatre pièces. Sur ces quatre pièces, si vous enlevez une pièce qui sert de cuisine, une qui servira de salon et salle à manger, il reste deux pièces, dont une pour les parents et une pour les enfants. Donc la promiscuité n'a pas été résolue. Et jusqu'à la fin de la période coloniale, et même au-delà, la promiscuité dans les camps de travailleurs n'a pas été résolue.

Au cours des années 1950, le travail semble assurer une certaine aisance au travailleur. C'est ainsi que du travail diabolisé au cours des années 1930 et 1940, on arrive à un travail dont l'expression est *kazi ndjo Baba ndjo Mama*, c'est-à-dire le travail où la société se substitue aux parents: Union minière *ndjo Baba*, Union minière *ndjo Mama*. Le travail, c'est la vie d'une personne.

Le travail procure aussi un statut social à la communauté, valorise le salarié puisqu'il lui permet de satisfaire les besoins élémentaires de son foyer, c'est-à-dire de jouer efficacement son rôle de pourvoyeur et de source principale de revenus pour la famille. La joie du Katanga: pendant longtemps, les artistes et musiciens, par exemple Edouard Masengo Katiti, au cours des années 1950, parlaient de la joie du Katanga: s'habiller, manger, boire, grâce au travail salarié.

Et cela, grâce au travail salarié. Évidemment, plus tard, avec la période post-coloniale, surtout au cours des années '90, on ne va plus parler de la joie du Katanga, puisqu'on ne mange pas comme il faut, on ne s'habille pas comme il faut et l'éducation des enfants devient un problème.

Le **président**: Désolé de vous interrompre, professeur, pourriez-vous terminer votre introduction s'il vous plaît?

Donatien Dibwe dia Mwembu: OK, merci! En guise de conclusion, que puis-je dire? Que les sociétés coloniales ont pratiquement répondu à leur rôle de produire pour la métropole et de faire de la colonie à la fois une pourvoyeuse de matières premières et un débouché pour les produits manufacturés! Mais dans leur euphorie, il y a eu une utilisation abusive de la main-d'œuvre africaine, qui s'est traduit par des taux élevés de morbidité et de mortalité et des mécontentements se sont exprimés, d'abord par des taux élevés de désertion de la main-d'œuvre et puis par la grande grève de 1941.

Des pressions externes, internes ont conduit à

l'amélioration des conditions de vie et de travail des ouvriers africains. On a constaté évidemment dans la gestion même de la main-d'œuvre africaine beaucoup de contradictions internes entre les trois piliers de la colonisation et entre les sociétés coloniales elles-mêmes.

Le **président**: Merci beaucoup professeur. J'espère que vous pouvez rester avec nous afin de pouvoir répondre aux questions des députés qui vont suivre. Je voulais aussi dire que, normalement, sur votre écran, il y a un bouton "traduction", laquelle est prévue par la Chambre. Donc, normalement, vous pouvez installer cette fonction de traduction qui est prévue lors des visio-conférences qui ont lieu par Zoom.

Guy Vanthemsche: Dames en heren volksvertegenwoordigers, na vier uitstekende en omstandige uiteenzettingen zal mijn exposé noodzakelijkerwijze een aantal herhalingen bevatten. Misschien heeft dat ook voordelen omdat het spreekwoord *Bis repetita placent* hier van toepassing is. Sommige synthetische elementen zullen daardoor ook duidelijker naar voren komen.

Zoals in mijn uiteenzetting over de rol van de staat maak ik een onderscheid tussen de periode van de onafhankelijke Congostaat en de periode van Belgisch-Congo.

Ten eerste was er een moeilijke start op het vlak van de bedrijfsimplicatie in Congo. Ten tweede werden toen ook de fundamenteën voor later gelegd. Waarom was het een moeilijke start? Het was zeker niet uit gebrek aan Belgische kapitalisten dat de Belgische ondernemers het moeilijk hadden om actief te worden in Congo, integendeel. Collega Marysse heeft al gezegd dat België in de jaren 1880 duidelijk een kapitalistische grootmacht was. Het land stond aan de top van de industriële ontwikkeling in Europa. De Belgische ondernemers waren zeer actief, vooral in het naaste buitenland: Frankrijk, Duitsland, Nederland en Groot-Brittannië. Daar lagen de voornaamste afzetgebieden van de Belgische ondernemers. Zij hadden veel minder zin, en zelfs vrees, om in bredere horizonten actief te zijn.

De zakenwereld stond oorspronkelijk dus zeer argwanend tegenover elke poging van Leopold I en Leopold II om koloniale avonturen te lanceren. Ik wil dus, zoals ook collega's Marysse en De Roo hebben gedaan, een misverstand uit de weg ruimen. Men zegt dikwijls dat België al zijn rijkdom aan Congo te danken heeft. Dat klopt niet, want België is geen kapitalistische grootmacht geworden dankzij de kolonisatie van Congo, het is omgekeerd. Net omdat België een kapitalistische

grootmacht was, had het de economische investeringsmiddelen om zich zo intensief met de koloniale activiteit in Congo bezig te houden. Dat misverstand moet dus alleszins worden rechtgezet.

Er was inderdaad een grote argwaan bij het kruim van de Belgische kapitalisten ten aanzien van de kolonisatie. Er leefde een grote angst die parallel liep met de argwaan en de negatieve attitudes van de politici ten aanzien van de ondernemingen van Leopold II. Daarom probeerde Leopold II in het prille begin via persoonlijke contacten steun te vinden bij individuele rijke zakenlui. Meer bepaald zocht, vond en legde hij zijn eerste contacten in die Antwerpse commerciële middelen. Het beeld dat hij van Congo opriep, was dat van een zeer rijk land, een hoorn des overvloeds voor België. Dat klonk als muziek in de oren van die Antwerpse handelaars, die zijn eerste koloniale zakenpartners waren. Die Antwerpse zakenlui zorgden dan ook voornamelijk voor het kapitaal voor die allereerste ondernemingen in de kolonie. Dat waren dan die fameuze ondernemingen als ABIR (Anglo-Belgian India Rubber Company) en de Société Anversoise du Commerce au Congo, die voornamelijk actief waren in de rubbersector. Die private ondernemingen hadden het monopolie om zaken te doen en rubber te exploiteren in grote delen van Congo.

Dat had sociale gevolgen, zoals dwangarbeid en onmenselijke omstandigheden die werden opgelegd en waarover we in de andere uiteenzettingen al hoorden. Het leverde ook enorme woekerwinsten op voor de aandeelhouders, die deels privaat waren. De Congostaat was echter duidelijk ook medeaandeelhouder van die ondernemingen en kreeg dus ook een deel van de winst.

De moeilijke start is dus een eerste aspect. De Belgische kapitalisten stonden niet echt te popelen om in Congo zaken te doen. Tegelijkertijd werden tijdens de late periode van de onafhankelijke Congostaat wel de fundamenten gelegd voor de opbloei van de bedrijfsstructuur tijdens de Belgische koloniale periode.

We zien daar twee elementen. De aarzeling in de eerste koloniale ondernemingen blijft wel merkbaar. Leopold II stuurde een van zijn naaste medewerkers, kolonel Albert Thys, als het ware op oorlogspad of op 'financiepad' om bij Belgische kapitalisten te proberen om de eerste, grote koloniale ondernemingen op te richten. Dat blijkt echter zeer moeilijk. Het kapitaal wordt moeilijk bijeengeschrapt.

Dat kapitaal was bijvoorbeeld nodig voor de oprichting van de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie, de CCCI. Ze is de oudste,

blijvende koloniale onderneming in de Belgische koloniale structuur en een holdingmaatschappij die dus andere maatschappijen opricht zoals de Compagnie du Chemin de fer du Congo, belast met de uitbouw van de eerste spoorlijn tussen Matadi en Kinshasa. Er wordt in deze groep-Thys, zoals ze genoemd wordt, ook een belangrijke bank opgericht, de Banque d'Outremer, die trouwens niet alleen actief is in Congo, maar ook in China en andere delen van Azië.

Het is ook tijdens de late jaren van Leopold II dat we zien dat er een begin van structurele samenwerking is tussen de publieke sector en de koloniale staat of zelfs de Belgische staat en de privéaandeelhouders. Het mooiste voorbeeld zien we in 1900 met de oprichting van de fameuze chartermaatschappij Comité spécial du Katanga (CSK), waarbij enerzijds de onafhankelijke Congostaat zelf hoofdaandeelhouder is en anderzijds een private maatschappij, deel van de groep Thys, de Compagnie du Katanga. Zij leggen hun middelen bijeen om een van de grootste economische semipublieke semiprivate economische actoren op te richten in Congo, de CSK.

Toch valt er op te merken dat tussen het einde van de jaren 1890 en het begin van de twintigste eeuw er ook onmiddellijk spanningen ontstaan tussen Leopold II, die een heel eigengereid man was, en de privékapitalisten, voornamelijk rond de groep Thys, net omdat Leopold II zijn economische activiteiten voor een heel groot deel baseerde op het monopolieprincipe, waarbij de uitbating van een gebied toegekend werd aan een maatschappij die daarvoor de toelating kreeg, meer bepaald de zonet vermelde Anglo-Belgian India Rubber Company (ABIR) en de Société Commerciale Anversoise (SCA). Dat had tot gevolg dat de private ondernemingen van de groep Thys geremd werden in hun mogelijkheden om ook op eigen basis activiteiten te ontwikkelen en winsten te boeken. Leopold II zit in een soort gewrongen situatie ten opzichte van de privékapitalistische koloniale belangen, die hij voor een deel mee in het leven heeft geroepen.

Tenslotte, net in de allerlaatste jaren van de onafhankelijke Congostaat, vindt de decisieve fase plaats van dat gebeuren, namelijk de fase waarin het kruim van het Belgisch grootkapitaal de sprong naar de kolonie waagt, zij het op voorwaarde van een sterke staatssteun. Zonder een soort risicodeling door de overheid waren de bedrijven niet happig om in Congo te investeren. De groep Empain brengt bijvoorbeeld in 1902, met de Compagnie du chemin de fer du Congo supérieur aux Grands Lacs africains, ook kapitaal naar Congo. In 1906 volgt, last but not least, ook de groep van de Société Générale met de Union

Minière, de Compagnie du chemin de fer du bas-Congo au Katanga (BCK) en de Forminière, die voornamelijk belast was met de diamantexploitatie in Katanga.

Een volgende slide brengt een citaat dat aantoont in welke context het privaatkapitaal van België de sprong naar de kolonie waagt. Het citaat komt uit een interne memo van iemand die erg op de hoogte was van de coulissen van het koloniale gebeuren, met name Octave Louwers, de hoge ambtenaar van het ministerie van Buitenlandse Zaken, die we bij mijn vorige uiteenzetting ook al hebben ontmoet. In de jaren 1930 schreef deze: "La Banque d'Outremer étant le centre de résistance à la politique de Léopold II," – precies omdat de Banque d'Outremer kritiek had op het monopolistisch anticoncurrentiële systeem van Leopold – "ces raisons étaient suffisantes pour que celui-ci (Léopold II) ne désirât pas l'associer de plus près à ses projets. Au surplus, Léopold II aimait équilibrer les influences et c'est pourquoi il fit appel à la Société Générale de Belgique qui, jusqu'alors, n'avait pris aucune part à l'activité coloniale. Nous savons même de source sûre que c'est presque avec effroi qu'elle (la Société Générale) signa les conventions de 1906 qui l'engageaient dans ce qu'elle croyait être des aventures." De geschiedenis van hoe de grote Belgische kapitalisten in Congo zijn terechtgekomen is dus zeer bijzonder.

Een volgende slide zet de stap naar de periode van Belgisch-Congo zelf, dus vanaf 1908. Ik begin met een aantal algemeenheden, waar er opnieuw onvermijdelijk overlappingsen te merken zijn. Ten eerste wil ik graag wijzen op het feit dat Congo, rond, en voornamelijk na de Eerste Wereldoorlog, echt fungeert als een soort magneet voor de Belgische private kapitalisten. Vanaf de jaren 1920 treedt een grote golf koloniale investeringen richting kolonie op. Daardoor wordt de rest van de wereld als het ware wat "verwaarloosd", in die zin dat de grote massa kapitalen die naar Congo gaan, natuurlijk niet naar andere delen van de wereld gaan, zoals Latijns-Amerika – nochtans een groot ontwikkelingsgebied – of naar Azië of naar andere delen van Europa.

De Belgische investeringen zijn dus nagenoeg exclusief gericht op Congo, zodat het Belgische kapitalisme zich in zekere zin wat kwetsbaar opstelt ten opzichte van de latere evolutie. Dit betreft een soort van hypothese die nog moet worden nagezien. De uitwerking daarvan stellen we ook vast in het feit dat België vandaag duidelijk minder toonaangevende multinationals telt dan bijvoorbeeld Nederland of Zwitserland, landen van een vergelijkbare omvang. Nogmaals, het gaat om een hypothese. Deels heeft die

relatieve achteruitstelling van België op dat gebied misschien iets te maken met die bijna obsessieve exclusieve obsessie om in Congo te investeren.

Dat heeft natuurlijk ook grote resultaten opgeleverd. De volgende *slide* toont een tabel van de investeringen van de koloniale machten in een aantal kolonies in 1938. Daarbij wordt de investeringsmassa in miljoenen dollars gedeeld door het aantal inwoners van die kolonies. Het betreft dus investeringen in dollar per capita. De Belgische investering per Congolees ligt duidelijk hoger dan die in Brits Afrika of Frans Afrika, en zeker Portugees Afrika, dat zowat het arme broertje van het kapitalisme in Europa was. De Belgische private ondernemingen leverden dus een heel grote, intense inspanning om zaken teweeg te brengen in Congo.

Op de vorige *slide* zien we wat de resultaten zijn geweest. De financiële steun van de overheid en participaties van de overheid brengen die koloniale portefeuille tot stand. Dankzij die intense samenwerking tussen de publieke en private sector is de enorme sprong naar die grote investeringen kunnen gebeuren.

De publieke sector had dan wel een groot aandelenpakket in handen, toch bleef de private sector steeds instaan voor het management. De staat gaf als het ware eigenhandig de mogelijke greep op het beleid van de ondernemingen af ten gunste van private investeerders.

Ik verwijs bij wijze van voorbeeld naar een onderneming die me na aan het hart ligt omdat ik ook als expert ben opgetreden in een vorige parlementaire onderzoekcommissie: de onderzoekscommissie naar Sabena. Welnu, Sabena is tot stand gekomen met de helft plus één aandeel in handen van de overheden, een kwart voor de kolonie en een kwart voor de Belgische Staat, en de rest, iets minder dan de helft, in handen van de banken, privéondernemingen dus. Het was wel degelijk de private sector die de leiding van het bedrijf in handen kreeg.

We mogen ook niet uit het oog verliezen dat investeringen vanuit grote bedrijven niet uitsluitend op het conto te schrijven zijn van Belgische entiteiten. Ook buitenlandse kapitalisten participeerden in de investeringsactiviteiten. Zo was onder meer Tanganyika Concessions Limited een grote aandeelhouder in Union Minière. Een andere grote multinational en Britse onderneming, The Lever Group, controleerde dan weer de Huileries du Congo Belge. We mogen vooral niet uit het oog verliezen dat ook buitenlandse ondernemingen participeerden in die activiteiten.

Ingaand op het structurele aspect kan niet genoeg herhaald worden dat die grote ondernemingen gekenmerkt werden door enorme kapitaalconcentraties. De lakens werden in Congo uitgedeeld door, of zoals het zo mooi in het Frans heet "*la pluie et le beau temps sont faits par*", vier grote groepen.

Op de eerste plaats de Société Générale, die een echt dominante positie innam, vooral vanaf 1928 na de opslorping van de Banque d'Outremer.

De Groep Thys wordt opgeslokt door de Generale en bij de andere investeringen gevoegd. Daarnaast waren er drie andere grote groepen, maar van een relatief kleinere omvang: de groep Empain, de groep Brufina, de voorloper van de Banque de Bruxelles, en de groep Cominière.

Uit de volgende slide blijkt dat de groep van de Société Générale een echt kluwen van ondernemingen was. En de Société Générale was de spin in dat web. Via een hele reeks holdings, subholdings en directe of indirecte participaties oefende de Generale rechtstreeks of onrechtstreeks controle uit over tientallen, en zelfs honderden Belgische ondernemingen.

Het zou dus een titanenwerk zijn om na te gaan welke vandaag nog bestaande Belgische ondernemingen, na eventuele naams- en statuutwijzigingen, terug te voeren zijn tot de koloniale ondernemingen uit het web van de Société Générale. Een van die belangrijkste holdings is de CCCI, de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie. Die is ondertussen verdwenen, na een mutatie naar het bedrijf met de naam Finoutremer.

De structuur was dus toen ontzaglijk ingewikkeld. Dat maakt ook elke poging om na te gaan welke ondernemingen 'belast' zijn met een koloniaal verleden, ontzaglijk ingewikkeld.

Ik geef een korte toelichting zodat u kunt zien op welke wijze Union Minière du Haut-Katanga werd bestuurd. Er was een complexe aandeelhoudersstructuur. Union Minière had zowel rechtstreekse als onrechtstreekse participaties van de aandelen in handen van de Société Generale, naast de staat die via de CSK ook een hoofdaandeel had in die Union Minière en naast de Tanganyika Concessions Limited, het Britse bedrijf dat ook eigen aandeelhoudersdeel had in dat toonaangevende Union Minière. Die private ondernemingsstructuur was dus zeer ingewikkeld.

Deze enorme inspanning van private kapitalisten, met de onontbeerlijke hulp van de Staat voor het aanvatten van die onderneming, heeft geleid tot

een zeer snelle transformatie van de koloniale samenleving. Congo werd in enkele jaren een dominante speler op de wereldmarkt van de grondstoffen. Diamant, kobalt, tin, koper, palmolie... Voor al die essentiële grondstoffen speelde Congo vanaf dan een hoofdrol op de wereldmarkt, weliswaar met een grote exportafhankelijkheid. Er werden formeel groeicijfers genoteerd. Stefaan Marysse heeft daar terecht op gewezen. Congo was dus ook erg van export afhankelijk, maar dit leidde niet noodzakelijkerwijze en automatisch tot problemen. Canada en de Verenigde Staten bijvoorbeeld waren vroeger immers grote graan-exporteurs, dus erg exportafhankelijk, maar toch werden ze kapitalistische grootmachten. In het geval van Congo leidde dit echter wel tot een grote kwetsbaarheid van de economie door de afhankelijkheid van de grillige grondstoffenwereldmarkt.

Voor de ondernemingen die dus op amper twee à drie decennia een maatschappij volledig hervormen en hertekenen, zijn de arbeidskrachten het kernprobleem. Daar is echter ook al vaak op gewezen, dus ik zal er niet dieper op ingaan.

Over de eerste fase van verplichte rekruteringen, hoge mortaliteit en desertie bent u al op de hoogte gebracht. In een tweede fase, waar collega Dibwe ook op gewezen heeft, zal er uit productiviteitsredenen meer zorg zijn voor het menselijke kapitaal. De bedrijven investeren namelijk in Congo en willen winst maken, dat doen ze ook, daarover later meer. Door hun investeringen creëren ze echter ook menselijk kapitaal. Mensen worden namelijk opgeleid als machinist, technicus, locomotiefbediende of bediende in een bureau. Dat kadert in de paternalistische zorg uit productiviteitsredenen.

We mogen echter niet in de val lopen om het model van de Union Minière te veralgemenen. Indien er in de Union Minière, zoals Donatien Dibwe terecht opmerkte, een zekere zorg is voor de paternalistische omkadering, hebben we veel minder zicht op de concrete werkomstandigheden in een hele reeks van andere grote, middelgrote of kleine ondernemingen. Er zijn in de jaren 20 bijvoorbeeld nog onstellende rapporten verschenen over de heel slechte arbeidsomstandigheden, uitbuiting en mortaliteit in de befaamde goudmijnen van Kilo-Moto in het noordoosten van Congo.

Er zijn inderdaad hoge winsten opgestreken. Zoals Stefaan Marysse ook gezegd heeft, werden de winsten niet integraal naar het buitenland – België, Groot-Brittannië of andere aandeelhouders – getransfereerd. Een deel van de surplussen die de activiteit boekt, werden ook terug geïnvesteerd in de koloniale activiteit. Ze werden bijvoorbeeld

geïnvesteed in nieuwe machines, nieuwe transportmiddelen en opleidingsprogramma's.

Men moet dus ook rekening houden met de zelf-financiering om het economisch apparaat in Congo in stand te houden en te verbeteren. Hoe groot dat aandeel is, moet nog onderzocht worden.

Ik wijs ook nog even op het feit dat de beurs-genoteerde koloniale aandelen een zekere verspreiding kenden bij een redelijk groot publiek. De baten van de koloniale activiteit kwamen dus niet alleen ten goede aan die grote aandeelhouders – in de eerste plaats de overheid als medeaandeelhouder van die bedrijven –, maar er waren ook middenstanders, kleine bedienden, mensen uit de lagere en hogere burgerij met aandelen van bijvoorbeeld de Compagnie du Katanga of van de Kilo-Moto. Ook zij speculeerden op de beurs, soms tot hun scha en schande. Een bepaald segment van het Belgische publiek had dus ook met die koloniale aandelen te maken.

De cijfers uit 1960 tonen aan dat de winstvoeten van de koloniale ondernemingen hoger lagen dan die van bedrijven die in België actief waren. Er was dus een consistent hogere rendabiliteit bij de Congolese ondernemingen ten opzichte van de zuiver Belgische.

Tot slot mogen we ook de rol van de kleine ondernemingen niet vergeten. Zij stonden in de schaduw van de grote bedrijven. Het ging dan om bescheiden Belgische ondernemers, de zogenaamde *colons* strictu sensu, die met relatief beperkte middelen een kleine plantage, een handelszaak of horecazaak opstarten.

Ze namen dus ook deel aan de activiteiten van Belgische private ondernemers op het Congolese grondgebied. Alleen waren die kleine ondernemingen van het begin tot het einde van de kolonisatie enorm gefrustreerd door de manier waarop zij meenden behandeld te worden door het grootkapitaal en de Staat. Ze voelden zich duidelijk gediscrimineerd, in de eerste plaats omdat de grote ondernemingen alles in het werk stelden om de zeer kostbare en weinig talrijke arbeidskrachten naar zich toe te trekken en aan zich te binden. Ze hadden daarmee dus problemen. Die kleine ondernemers of *colons* richtten dan eigen organisaties, drukkingsgroepen, op, die bij de overheid kabaal gingen maken over die discriminatie. Zij wilden meer witte immigratie, wat de politieke overheid en de grote bedrijven zeker niet wensten.

Ik sluit af met nog twee belangrijke opmerkingen. Ook niet-Belgische ondernemers waren actief in

Congo, meer bepaald middenstanders – Libanezen, Grieken enzovoort – die de kleinhandel in Congo domineerden en vaak de tussenschakels waren tussen de zwarte bevolking en de witte elites. Niet-Belgische middenstanders speelden dus een niet te verwaarlozen rol in de concrete werking van de koloniale economie.

Last but not least merken we op dat Belgisch-Congo een kolonie was waar nagenoeg geen zwarte ondernemers waren, zoals ook de heer Declercq aangaf. Een van de redenen daarvoor is dat de Staat het eigendomsrecht, bijvoorbeeld het recht op grondbezit, pas zeer laat aan de zwarte bevolking heeft toegekend. De koloniale economie gaat dus over naar onafhankelijkheid, maar in het maatschappelijke weefsel ontbreekt een bloeiende, autochtone zwarte ondernemersgroep.

Er zijn dus quasi geen zwarte ondernemers, en al zeker geen kapitalisten, die het onafhankelijke Congo in goede of slechte banen kunnen leiden. Ik wijs daarbij op het contrast met een kolonie als Brits India, ook al was de sociale structuur daar totaal verschillend. Maar vanaf het begin van de twintigste eeuw, de jaren 1890-1900, groeit in Brits India een autochtone klasse van Indische ondernemers, zoals de fameuze Tata-familie of de Birla's, die hele structuren van de Indische economie weten te controleren en de overgang naar de onafhankelijke periode kunnen maken en een zelfstandige Indische economie bloeiend weten te houden. Dat was dus helemaal niet het geval in Belgisch-Congo.

De voorzitter: Uw slides zullen ook verspreid worden onder de parlementsleden. Zeker de slide over de Société Générale zullen we zeker van dichtbij moeten bekijken. Overigens zullen ook alle andere presentaties van vandaag verspreid worden.

We starten nu met de vragensessie.

Wim Van der Donckt (N-VA): Eerst en vooral hartelijk dank aan de vijf sprekers, die vandaag hebben toegelicht wat hun visie is op de rol van de ondernemingen in onze voormalige kolonie en de mandaatgebieden. Dank ook voor de studies die ze daaromtrent hebben verricht en voor het feit dat ze vrijuit gesproken hebben over de rol van die ondernemingen.

Het is belangrijk voor de waarheidsvinding om een zo breed en correct beeld te krijgen van wat er in de kolonie gebeurd is. Vanuit de N-VA-fractie streven we ernaar om die hele periode te kunnen verwerken; niet alleen wij moeten dat doen, maar ook de mensen in de betrokken gebieden. Dat zal niet evident zijn. Daarom laat onze commissie

experts van diverse strekkingen aan het woord.

Ik meen begrepen te hebben dat er naar de rol van de ondernemingen en de impact op de ontwikkeling van de kolonie nog bijkomend onderzoek noodzakelijk is. Dat nemen we dus zeker mee. Ik merk ook dat jullie een iets genuanceerder beeld hebben gegeven van de rol van de ondernemingen en de impact op de kolonies, ook na de onafhankelijkheid, dan we konden lezen in het verslag van de experts. Zo kunnen er toch enkele aanvullingen gebeuren. In een van de vorige vergaderingen heb ik al gezegd dat het expertenrapport, zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit ervan, uiteraard een uitgangspunt is geweest voor de werking van de commissie. Maar het mag niet als een soort bijbel beschouwd worden.

Als we terugkijken naar de betrokken periode met de bril van vandaag en met onze huidige ideeën over arbeidsomstandigheden, dan huiveren we. Iedereen in de commissie heeft daar wel dezelfde gedachten over, om het even of hij van de linker- of de rechterzijde komt. We kunnen niet vatten dat nog niet zo lang geleden onder andere mensen werden uitgebuit en dat er dwangarbeid was.

In die context wil ik even beklemtoon – het expertenrapport liet me wat dat betreft wat mijn honger – dat ten tijde van de Vrijstaat en de kolonie ook de arbeidersbevolking in België een zware periode heeft meegemaakt door de sociale ontwrichting ten gevolge van de opkomst van het industriële kapitalisme. Dat heeft geleid tot verpaupering, economische klassenvorming met vormen van dwang en de daaraan gelinkte levensomstandigheden. Met andere woorden, ook in België en in de westerse landen was er een industriële ontwikkeling die gericht was op exploitatie en geproletariseerde handwerksman en kleine landbouwers wegveegde ten voordele van de grote industriële spelers.

In het expertenverslag mis ik die omkadering, maar als ik mij vergis zult u me wellicht verbeteren. Men laat erin uitschijnen dat die afkeurenswaardige situaties zich enkel en alleen zouden hebben voorgedaan in de kolonie. Is dat een juiste indruk of bent u het oneens met mijn indruk?

Zoals bevestigd door diverse sprekers kan men over de periode van Congo-Vrijstaat bezwaarlijk zeggen dat de ondernemingen en de ondersteunende administratie actief waren in het belang van de lokale bevolking.

Zoals uit het expertenrapport blijkt, kan men stellen dat zij veeleer handelden uit winstbejag, zonder al te veel filantropische inslag. In het expertenrapport trekt men die vaststelling door naar iedere stap die

vanaf 1908 werd gezet door de economisch-politieke elite, die dan de kolonie bestuurde en die heeft deelgenomen aan de beruchte rondetafelgesprekken bij de ontbinding. Men zet die ondernemingen en de politieke elite in een even kwaad daglicht als de periode van de Congo-Vrijstaat. In het expertenrapport staat zelfs dat de uitbouw van de modelkolonie en de afrikanisering in de laatste jaren van Belgisch-Congo gericht was op meer economische controle over het land en de vergemakkelijking van de uitbuiting. Dat is een zeer donkere kijk, waarbij gewag wordt gemaakt van een soort van economische samenzwering tegen het land en de bevolking.

Wat is jullie visie daarop? Professor Marysse, u hebt daarop al kort uw visie kenbaar gemaakt. Kunt u daarop nog dieper ingaan?

De experts leggen zeer sterk de nadruk op de rol van de Belgen in de boedelscheiding bij de rondetafelgesprekken. Daarbij zouden ze hun superieure positie hebben misbruikt. Vanaf dat ogenblik zou een gunstige ontwikkeling van Congo volledig zijn geblokkeerd. Klopt dat?

Klopt het dat bij de boedelscheiding vooral de grote ondernemingen hun machtspositie hebben misbruikt in het nadeel van Congo? Is dat de meest determinerende factor geweest voor de huidige staat van de Congolese economie?

Zijn er ook vergelijkende studies over het onafhankelijkheidsproces van andere kolonies? Naast Belgisch-Congo zijn er in die periode immers ook andere kolonies onafhankelijk geworden. Was het Belgisch-Congolese scheidingsakkoord ongebruikelijk? Heeft men effectief misbruik van de situatie gemaakt? Zou het beter geweest zijn voor de huidige Congolese economie, indien er geen scheidingsakkoord zou zijn gesloten en men meteen alle bezittingen van Belgische bedrijven zou hebben overgedragen aan Congo zonder enige steun van de ondernemingen? Ik denk dat doctor Declercq daar allusie op maakte. Hij stelde dat de Belgische ondernemingen na de onafhankelijkheid zich in eerste instantie erop richtten de eigen belangen te behartigen. Was dat effectief wel zo?

De initiatiefnemers van de commissie over het koloniaal verleden – voor alle duidelijkheid, dat was niet de N-VA, hoewel wij wel het belang ervan inzien – gaven op diverse momenten te kennen dat zij streven naar een compensatie voor al het leed dat de bevolking in onze kolonie en mandaatgebieden heeft geleden. Ze zien dat uiteraard in het licht van schadevergoedingen.

Er wordt onder andere gepleit voor de oprichting

van een soort compensatiefonds waarin de betrokken bedrijven hun bijdragen moeten storten. Dat zou dan kunnen gebruikt worden voor de heropbouw van Congo. Weet u hoeveel ondernemingen met een Belgische koloniale achtergrond er vandaag nog bestaan in de vorm van toen? Dat is een moeilijke vraag waarop u eventueel schriftelijk kunt antwoorden.

Als we overgaan tot het verantwoordelijk stellen van bedrijven voor de koloniale exploitatie, bestaat er dan ergens een geloofwaardige, vaste en betrouwbare rechtsgrond op basis waarvan eventuele vorderingen zouden kunnen worden gesteld? Of is dat veeleer een gedoemde onderneming?

Als we zover gaan om de bedrijven financieel te laten bijdragen, is er dan enige maatsstaf om te bepalen in welke mate zij individueel schuldig zouden zijn en hoeveel zij zouden moeten bijdragen? Kan men bijvoorbeeld de activiteiten van Vandemoortele afmeten tegenover die van Umicore en van beide een bijdrage vragen?

Tot slot heb ik nog een vraag die voor ons eigenlijk de belangrijkste vraag is. Kan men de Belgische burger rechtstreeks of via de Belgische overheid laten meedragen aan een eventuele financiële schadevergoeding voor de kolonie en de twee mandaatgebieden? Kan men de burgers zich dus laten excuseren voor de daden van de ondernemingen in het koloniale verleden?

Ten slotte, zijn er vandaag nog Belgische bedrijven actief in Congo? En kan men zeggen, zoals weleens wordt gehoord, dat die bedrijven zich aan soort neokolonialisme schuldig maken?

Een laatste algemene opmerking, waarvoor ik verwijs naar de uiteenzetting van de diverse sprekers: in 2010 werd koloniale schuld kwijtschelden. Het verwondert mij dat dat toch niet onbelangrijk element in het kader van een eventuele vergoeding naar Congo niet is opgenomen in het verslag van de experts. Ziet u een reden waarom men dat toch frappante gegeven niet heeft opgenomen in dat voorlopige verslag?

Séverine de Laveleye (Ecolo-Groen): Monsieur le président, je commencerai par remercier les différents intervenants de ce jour. C'était très dense. Je pense que nous devons relire au calme les contenus que vous nous avez partagés aujourd'hui et je vous présente d'emblée mes excuses si vous estimez avoir déjà répondu à certaines de mes questions.

Je voudrais acter le fait qu'on n'a pas entendu dans votre chef de contradiction majeure avec les principales conclusions du rapport des experts,

mais aussi d'autres contributions récentes du secteur académique. Les intérêts économiques constituaient donc le moteur principal de l'expansion coloniale. D'emblée, il y a eu un accaparement des terres majeures qui a été la base des investissements des entreprises étrangères. Il a fallu s'accaparer les terres des populations congolaises pour pouvoir attirer des investisseurs, créer les gros holdings et pouvoir générer des profits.

Et le travail forcé a été central dans la logique économique et dans la logique capitaliste coloniale. Au moment de l'État indépendant du Congo, c'était surtout autour de l'économie du caoutchouc, et, après 1908, dans les trois grands secteurs de développement que sont les chemins de fer et les routes, le secteur minier, mais aussi le secteur agricole. On a mentionné le secteur de l'huile de palme et celui du coton. On voit que les châtiments physiques ont perduré jusqu'à l'indépendance et que, finalement, la Belgique a été dans les derniers pays avec le Portugal à être montrés du doigt, encore en 1953, pour recours au travail forcé dans les colonies. Sauf erreur de ma part, je n'ai pas entendu à ce sujet de contradiction dans vos interventions.

Pourriez-vous me dire si je me trompe ou si nous sommes d'accord sur ces constats?

Ma première question traite aussi de la question de la dette, comme mon collègue vient de le faire. Je voudrais revenir, notamment vers vous, professeur Marysse mais pas que – peut-être que d'autres voudront réagir aussi – parce que je me suis un peu intéressée à la question de la dette des pays du Sud en général mais aussi de la dette congolaise, et j'ai pu lire, par ailleurs, une forme peut-être pas de consensus scientifique, mais un consensus en tout cas de certaines personnes qui ont étudié cela longuement pour montrer que la dette coloniale contractée par la Belgique à l'égard de la Banque mondiale pour être ensuite léguée en 1965 au Congo, peut être perçue à l'époque comme une dette profondément illégale, parce que le transfert de la dette coloniale était déjà interdit par plusieurs traités internationaux. Mais non seulement, elle était potentiellement illégale, mais illégitime, car elle servait les intérêts de la puissance coloniale à l'époque.

Donc, le Congo s'est trouvé lesté de dettes contractées à l'époque coloniale et qui avait servi les intérêts de la métropole. On pourrait estimer que ces dettes sont nulles au regard du droit international public. En effet, il y avait déjà eu deux exemples avant ce transfert de dettes: celui du Traité de Versailles de 1919, qui stipulait dans son article 255 que la Pologne était exonérée "de payer la fraction de dette dont la Commission des

réparations attribuera l'origine aux gouvernements allemand et prussien pour la colonisation allemande de la Pologne". Donc, en 1919, le Traité de Versailles a estimé que la Pologne ne devait pas, ne pouvait pas rembourser une partie de la dette des anciens pays qui l'ont occupée. Il y avait déjà un premier exemple de droit international qui montrait que ce type de pratique était potentiellement illégal. Ensuite, il y a eu un exemple plus récent, qui est une disposition similaire prise par le traité de paix de 1947 entre l'Italie et la France, qui déclarait à l'époque: "Inconcevable que l'Éthiopie assume le fardeau des dettes contractées par l'Italie afin d'en assurer sa domination sur le territoire éthiopien.

Du coup, peut-on conclure que l'ancienne puissance coloniale a agi en violation du droit international à l'époque en léguant à l'ancienne colonie une dette que cette dernière n'avait pas consentie et dont elle n'avait pas bénéficié?

Parce que j'entends aujourd'hui: "En plus, elle a été annulée, etc., etc.."

Je pense que l'annulation de la dette, il y a quelques années, par la Belgique était un peu plus complexe que cela. C'était un allègement des dettes contractées sous Mobutu, qui ont été désignées comme "dettes odieuses" à l'époque. Il y avait donc une justification à la fois morale, mais aussi technique, au fait que le Congo avait déjà plusieurs fois remboursé sa dette initiale et qu'il fallait arrêter cette surenchère du remboursement. Les exemples précédents en droit international ne mènent-ils pas à conclure que cette dette était illégitime et illégale?

Ma deuxième question concerne des éléments que vous avez développés aujourd'hui, à savoir que le Congo n'aurait pas été la poule aux œufs d'or qu'on présenterait et que, finalement, les entreprises belgo-belges auraient eu de meilleurs rendements que les entreprises belgo-congolaises. Je ne suis pas sûre d'avoir bien compris si les professeurs Marysse et Declercq ont dit la même chose en développant cette analyse. Pourriez-vous la réexpliquer pour voir si vous arrivez aux mêmes conclusions?

Les entreprises belgo-belges qui, à l'époque de la colonie, ont pu avoir des activités économiques florissantes, n'étaient pas directement en lien avec l'exploitation des matières premières, mais peut-être avaient-elles un lien indirect avec l'appropriation des matières premières, qu'elles soient agricoles ou minières, du territoire congolais de l'époque?

C'était ma deuxième question.

Ensuite, peut-être une question sur l'impact sur le type d'économie laissée au Congo après l'indépendance. Toute l'entreprise coloniale a poussé le Congo à avoir une économie qui était largement basée sur l'exportation. Que ce soit au niveau agricole, mais aussi au niveau des matières premières. On a laissé *de facto* un État très fragile et très dépendant des cours des matières premières, mais aussi des grandes familles et des grandes entreprises qui ont pu continuer à jouer sur les prix des matières premières sur les marchés internationaux.

On sait qu'il y a encore aujourd'hui des effets très, très importants sur la stabilité du Congo, avec notamment vingt ans de guerre mais aussi une agriculture d'exportation très, très forte qui laisse un pays très paupérisé. Y a-t-il encore aujourd'hui certains liens encore très puissants avec certaines entreprises et certaines familles qui peuvent continuer aujourd'hui à miser sur l'époque coloniale? Il y a probablement beaucoup d'effets indirects d'une économie d'exportation qui se font encore aujourd'hui sur la population belge (sic) et là-dessus j'aurais bien aimé avoir votre éclairage.

Quatrième question: pouvez-vous identifier aujourd'hui les entreprises qui bénéficient encore des profits de l'époque coloniale? J'ai entendu très clairement le professeur Vanthemsche dire que c'était très difficile, mais on sait que certaines grosses familles sont encore présentes. On sait que l'ancienne UMHK, c'est Umicore aujourd'hui; la Société Générale, il y a Fortis et d'autres, mais il y a la société Forrest qui est encore présente.

J'imagine qu'il est sans doute difficile d'être exhaustif, mais que certains liens directs peuvent être montrés aujourd'hui et je pense que cela serait très utile pour nos travaux de pouvoir établir ces liens entre les entreprises d'alors et les entreprises qui sont encore implantées en Belgique et dont une partie des capitaux bénéficient encore aujourd'hui à des entreprises ou des familles belges, ou plus largement européennes.

Cinquième question: *quid* des entreprises qui aujourd'hui bénéficient des territoires mal acquis? C'est quelque chose qui a été bien montré dans le rapport des experts. C'est tout le système d'accaparement des terres qui a été organisé d'emblée sous Léopold II mais qui a perduré après. On sait qu'aujourd'hui, beaucoup d'entreprises bénéficient encore de territoires qui ont été, à l'époque, mal acquis et cela a été très peu développé aujourd'hui dans vos exposés.

Or, je trouvais justement intéressant dans le rapport des experts un exemple sur lequel on a pas

mal travaillé dans une autre commission sous cette législature, à savoir l'entreprise Feronia qui a bénéficié des territoires mal acquis par l'entreprise Lever, qui a mis en place une énorme entreprise d'huilerie de palme.

Aujourd'hui encore, des entreprises essaient de faire des bénéfices sur des territoires qui ont clairement été mal acquis et pour lesquels les communautés locales essaient de s'organiser pour faire valoir leurs droits. Feronia, qui depuis a encore bénéficié d'argent public belge pour pouvoir développer son activité, via la banque de développement BIO, a fait faillite et a été reprise par d'autres investisseurs. J'imagine que de nombreux autres exemples existent, outre celui de Feronia. Quel est votre avis à ce sujet?

Le rapport des experts a montré beaucoup de connexions entre les activités qui ont directement bénéficié à la monarchie, celles qui ont directement bénéficié à l'État et puis les entreprises et les grandes familles belges qui se sont aussi enrichies. Il est parfois difficile de voir les liens entre les trois grandes entités qui ont pu bénéficier des entreprises à l'époque. Pourriez-vous expliquer ces liens?

J'ai encore une question concernant le rôle politique des entreprises. On a beaucoup parlé du rôle économique des entreprises, mais on sait que ces entreprises ont parfois eu un rôle politique très important. L'Union minière du Haut-Katanga (UMHK), qui est l'actuel Umicore, dans le cadre de la sécession katangaise, a choisi de verser ses impôts directement à la province du Katanga, ce qui a eu un impact fort sur l'État national congolais, qui n'a pas pu bénéficier de ces impôts à cette époque-là. Cela a pu avoir des conséquences financières importantes sur le territoire national et déstabiliser le tout nouvel État congolais avec les conséquences que l'on connaît. Connaissez-vous d'autres exemples de rôles politiques importants des entreprises juste après l'indépendance?

Peut-on retracer la répartition des rendements des entreprises entre le trésor belge, le patrimoine de la famille royale et le patrimoine des grandes familles privées?

Cette question est quelque peu liée à l'avant-dernière question que j'ai posée, mais il serait intéressant de pouvoir essayer de tracer cette répartition et pas que chez les grandes entreprises aujourd'hui, mais chez les grandes familles et au niveau du patrimoine de la famille royale.

Quid de savoir qui, aujourd'hui, dans le secteur académique, est plus largement en faveur de la réparation de la part des entreprises? Dans ce

cadre, quelles entreprises seraient ciblées et quelle forme de réparation est envisageable?

J'ai entendu certains dire: "Pas de réparation! C'est impossible!" Mais on sait que plusieurs académies laissent quand même entendre qu'un certain type de réparation pourrait être envisagé mais dans ce cas, lesquelles et auprès de quelles entreprises?

Je clôture là mon intervention, monsieur le président. Je vous remercie pour votre patience.

Le président: Je vous remercie pour votre intervention, madame de Laveye.

Kurt Ravyts (VB): Ik bedank uiteraard de vijf sprekers.

Het was een interessante namiddag waarin de rol van de ondernemingen in Belgisch-Congo centraal stond. Ik was enigszins onthutst toen ik professor Marysse een aantal elementen hoorde aanhalen die ik ook al in deze commissie had vernoemd en waardoor ik in het verdomhoekje werd geplaatst. Ik heb het dan over het feit dat men er na de onafhankelijkheid niet onmiddellijk een economisch succesverhaal van heeft gemaakt. Het gaat daarbij uiteraard niet over de individuele Congolees, maar wel over de machthebbers van toen en over de beeldvorming die tot vandaag in grote mate bij de publieke opinie bestaat. Daarmee leg ik een bruggetje tot doctor De Roo. Dat roept bij een gedeelte van de bevolking zelfs de vraag op of de ontwikkelingssamenwerking niet in bodemloze putten verdwijnt. Die mentaliteit leeft bij een niet onbelangrijk deel van de Vlaamse bevolking. U zal het mij vergeven dat ik het meest voeling heb met de Vlamingen.

Ik hoor dat vaak en u hebt het ook gemerkt naar aanleiding van het bezoek van de koning, de premier en ministers aan Congo. Herstelbetalingen – noem ze hoe u wil, het thema zit ook vervat in de vraag van Ecolo – zijn natuurlijk mediatiek een interessant onderwerp. Jammer genoeg worden ook de werkzaamheden van deze commissie mediatiek in die richting gestuurd.

Professor Marysse, ik vond het heel belangrijk dat u ook uitlegde hoe het in *the British Empire* en in het Franse koloniale gebied ging met betrekking tot Afrika. U sloeg daar spijkers met koppen door te wijzen op de rol van het onderwijs en zelfs op de inkomenskwestie per individuele persoon. Dergelijke zaken liggen heel gevoelig in deze commissie en worden uiteraard niet herhaald door het grootste deel van mijn collega's.

De heer Van der Donckt heeft het even gehad over het ontstaan van deze commissie en ik wil toch nog

even herhalen hoe Vlaams Belang dat ziet. Deze bijzondere commissie, is ontstaan in de slipstream van Black Lives Matter. U hebt de eer de laatste spreker te zijn in een maandenlange evocatie van de historische verantwoordelijkheden van verschillende actoren. Volgende week gaan we over tot de fase 'herstel' en verlaten we dus de geschiedenisfase. Dan zal de aap pas uit de mouw komen! Ik hoop dat u de bijzondere commissie blijft volgen, dan zult u kennis kunnen nemen van de desiderata van wat men dan 'de diaspora' noemt. Ik wist niet dat de joodse term diaspora zomaar kon worden toegepast op de ruime aanwezigheid van mensen van Afrikaanse origine in onze contreien.

Er is dus duidelijk een maatschappelijk-politieke agenda in deze commissie. Ook de heer Marysse heeft een aantal keren gezegd - al zei hij het niet letterlijk maar zo heb ik het begrepen - dat hij in het tussentijdse verslag gezien heeft dat men al een bepaalde richting aangeeft.

Er is ook gezegd, en de heer Vantemsche heeft dat bevestigd, dat er geherinvesteerd is. Het traditionele beeld van het leeggezogen Congo moet dus wat worden bijgesteld, louter economisch bekeken. We hebben het hier al een aantal keren gezegd, maar wanneer u het zegt, mag het; wanneer ik het ben, is dat niet toegestaan. Dit even terzijde.

Wat betreft de economische onafhankelijkheid van Congo heb ik er met vreugde kennis van genomen dat men duidelijk heeft gezegd dat China de koper- en kobaltproductie al een twintigtal jaren controleert. De artikels van jonge Congolezen herinneren ons vandaag de 19de-eeuwse omstandigheden in onze contreien die de heer Van der Donckt heeft geschetst. Ik heb het gevoel dat deze commissie zich zeer weinig aantrekt van deze feitelijkheden omdat het doel natuurlijk iets anders is, terwijl alles uiteindelijk met elkaar samenhangt.

Ik heb scherpe kritiek gehoord op de nationalisatiepolitiek van wijlen president Mobutu, die misschien psychologisch begrijpelijk was, maar economisch en financieel een catastrofe is geweest.

Ik heb geen specifieke vragen, al was uw uitleg zeker welkom. Voor mij was het *back to reality*.

Ik kan enkel zeggen aan de heer De Roo dat het heel juist is dat er een maatschappelijk draagvlak moet zijn. Ik kan u echter zeggen dat het draagvlak voor eender welke herstelbetaling, in Vlaanderen althans, zeker niet aanwezig is. Mensen zeggen mij ook dat wij honderden miljoenen euro's aan verheugde ontwikkelingssamenwerking geven. De

geprefereerde partner voor ontwikkelingssamenwerking is de Congolesse Republiek. Dan leest men in de krant dat het onethisch is om dat aan elkaar te koppelen. We zitten dus puur op het vlak van wat ik de religie van de psychologie noem, maar we zijn weinig bezig met het draagvlak bij onze lokale bevolking.

Wouter De Vriendt (Ecolo-Groen): Mijnheer Ravyts, u heeft geen vraag gesteld, zoals u overigens zelf heeft aangegeven. Ze mogen trouwens niet alleen kennis nemen van, maar zeker ook reageren op de zaken die u heeft aangegeven, al waren het dan geen vragen.

Nathalie Gilson (MR): Monsieur le président, je remercie tous les intervenants. J'ai quelques questions pour approfondir certains aspects que vous nous avez communiqués. Elles sont en partie dirigées vers certains d'entre vous, mais dans vos réponses, sentez-vous bien entendu libres de répondre également à des questions qui ne vous seraient pas adressées précisément.

D'abord, une question générale qui fait partie de notre champ d'activité, du domaine d'action de notre commission. Elle concerne les biens culturels et les archives. Il y a aussi des biens culturels et des archives détenus par les entreprises que vous avez citées, mais les biens culturels sont hors du périmètre du projet de loi du secrétaire d'État Derminne sur la restitution des biens culturels du Musée de Tervuren, dont vous avez déjà entendu parler.

Savez-vous s'il existe dans les grandes entreprises que vous nous avez renseignées des inventaires sur des collections? Cela figure-t-il dans leur bilan? Ou bien, n'y a-t-il aucun bien culturel qui leur appartiendrait? Ensuite, il y a ce volet des archives des entreprises privées. La question des archives est évidemment très importante. Elles peuvent certainement aider à la recherche. Notamment, monsieur Deroo, vous avez dit qu'il n'y avait pas beaucoup de recherche dans ce domaine-là. Est-ce aussi dû à un problème d'accès à ces archives? Y a-t-il au sein de ces entreprises, d'après ce que vous savez, des personnes compétentes pour le classement, pour l'inventorisation, la digitalisation de ces archives et leur conservation. Y a-t-il des règles qui s'appliquent à leur consultation?

Professeur Marysse, vous avez reçu, en avril dernier, le titre de Docteur honoris causa de l'Université catholique du Congo (UCC).

Professeur Marysse, vous avez reçu en avril dernier le titre de docteur *honoris causa* de l'Université catholique du Congo. Vu que vous êtes également auteur, co-auteur et co-éditeur de

18 ouvrages et de nombreux articles scientifiques publiés dans des revues locales et internationales et de chapitres entiers dans des ouvrages collectifs, pouvez-vous me dire quelle est votre perception du monde universitaire congolais?

Nous avons entendu, lors d'une audition que, sur la masse complète d'ouvrages écrits ou de recherches faites sur le Congo, plus de 70 % sont effectuées par des occidentaux. Il y a donc une carence de prise en main de la recherche sur le Congo par le monde académique congolais. Vu votre lien et votre récent titre de docteur *honoris causa*, quelle analyse faites-vous des difficultés du milieu universitaire congolais? Quelles recommandations notre commission pourrait-elle formuler au sujet d'une collaboration avec ce milieu universitaire pour les aider à s'imposer davantage dans le monde de la recherche à propos de leur propre continent et pour sa diffusion au niveau international?

Concernant l'économie congolaise, qui est encore actuellement basée sur l'extraction de richesses minières, – maintenant même sans transformation sur place – et, éventuellement, les problèmes de corruption, faites-vous, comme d'autres, un lien entre cette situation et la manière dont s'est organisée la colonisation belge?

En particulier, vous avez mentionné la Gécamines. Quelle est la situation de cette entreprise aujourd'hui? Quelle est la connaissance qui est diffusée en interne de son passé et l'utilisation des moyens financiers pour étudier son passé et mieux le diffuser?

La Belgique peut-elle aujourd'hui apporter une plus-value sur un ou deux secteurs précis, comme par exemple l'énergie durable, le code minier, le contrôle des douanes pour obtenir des changements plus larges? Je parle à nouveau de recommandations qui pourraient peut-être se faire dans une relation de coopération, d'égal à égal avec nos anciennes colonies.

On sait que la découverte de richesses naturelles au Katanga au début du XXe siècle a joué un rôle dans le développement industriel de la Flandre. En particulier en Campine, cela aurait permis la création d'un conglomérat industriel dans le secteur des métaux non-ferreux. Est-ce que vous avez des informations à nous communiquer à ce sujet? Finalement, y a-t-il un intérêt éventuel à faire des recherches sur des archives belges et anglaises concernant l'Afrique du Sud et la Rhodésie pour mieux connaître l'histoire – et en particulier l'histoire minière – du Katanga?

Il y a aussi un autre matériau, une matière première

très importante évidemment, c'est l'uranium. A-t-on une vue exacte sur la filière de l'uranium congolais depuis le Congo vers la Belgique et les États-Unis? Il y a eu en 1922 l'ouverture de la mine de Shinkolobwe et durant la Seconde Guerre mondiale, on sait évidemment que l'uranium – primordial pour la bombe atomique – a été extrait depuis le Congo.

Vous nous avez tous parlé de la Société Générale, qui après la Première Guerre mondiale allait devenir la force motrice à l'œuvre derrière l'Union minière, souhaitant alors copier l'histoire à succès des Américains en transformant le minerai du Katanga. Avez-vous des informations supplémentaires à ce sujet?

Monsieur De Roo, vous avez centré votre exposé sur les transports et le fait que cette problématique n'avait pas été suffisamment mise en avant dans le rapport des experts. Vous nous avez montré différents graphiques, qui pouvaient être difficiles à visualiser sur l'écran. J'imagine que nous recevrons votre présentation par après et que nous pourrions encore vous poser des questions.

Vous nous avez parlé des groupes d'investisseurs qui sont sortis gagnants, de nombreuses entreprises, notamment des entreprises belges comme Delhaize, qui ont un passé colonial qui ne font pas suffisamment l'objet de recherches. Accentuer la recherche sur ces aspects pourrait faire partie de nos recommandations.

Monsieur Declercq, ou peut-être d'autres inter également, j'aurais bien aimé avoir plus d'informations sur la manière dont fonctionnait l'attribution des concessions aux différentes entreprises. On nous a dit que quatre grandes entreprises détenaient principalement des concessions. Comment ces dernières ont-elles été attribuées?

J'avais une question sur le cadastre des entreprises liées à la Société Générale, mais vous nous avez montré ce grand tableau figurant un schéma en toile d'araignée. Nous aurons l'occasion de l'étudier plus en détail. De quelle époque le cadastre que vous nous avez montré à l'écran est-il représentatif? De quand date ce schéma?

Existe-t-il des schémas qui correspondent à la situation actuelle, montrant l'évolution depuis les premières ramifications jusqu'à celles qui existent aujourd'hui?

Vous nous avez parlé des événements lors de la sécession du Katanga, de la volonté de créer un État indépendant là où il y avait de grandes ressources minières. Je ne vous ai pas entendu parler des événements de 1967, avec la tentative

de création de l'État indépendant du Kivu, notamment avec l'aide de M. Schramme. S'agissait-il de l'initiative d'une entreprise ou d'une initiative liée à la politique?

M. Declercq nous a parlé de multinationales. Il est vrai que nous avons beaucoup parlé des entreprises belges, mais des multinationales comme Unilever, qui avait des concessions pour les huileries de palme, étaient actives au Congo. Il y avait aussi des plantations de thé et de café. Comment a fonctionné l'attribution de ces concessions? Que sont devenues ces concessions après l'indépendance, avec la zaïrisation? Ont-elles été nationalisées ou sont-elles restées aux mains de ces groupes?

Le professeur Dibwe dia Mwembu a évoqué les grandes grèves de 1945 et la demande de créer des syndicats. Il nous a dit que Gécamines avait refusé et que des comités de travailleurs ont finalement été créés. Pourquoi, à l'époque, n'est-ce pas simplement le ministère des Colonies qui a agi, ou une intervention législative, permettant la création de syndicats? Quand la création de syndicats a-t-elle été autorisée? Quelle a été leur évolution et leur fonctionnement pendant la période de Mobutu, après l'indépendance?

Professeur Vanthemsche, pensez-vous que le Congo a joué un rôle dans la politique intérieure belge, que ce soit pendant la période coloniale ou pendant la période post-coloniale? Dans quelle mesure la vie économique de la Belgique a-t-elle été influencée par sa colonie et par le Congo indépendant?

J'ai aussi une question qui s'adresse à tous les intervenants. En dehors d'une question de responsabilité pour des dommages, de responsabilité pour fautes, ce qui pour le MR ne semble pas une piste envisageable, pourrait-on envisager de recommander à des entreprises qui ont largement bénéficié de leur présence au Congo, comme celles que vous avez mentionnées, qui ont été intrinsèquement liées au fonctionnement colonial, d'investir dans certains fonds ou dans des projets de coopération avec nos anciennes colonies dans le cadre de l'application des critères environnementaux, sociaux et de bonne gouvernance (ESG)?

Bien entendu, les critères ESG s'appliquent à l'activité actuelle des entreprises. Ici, cela concernerait une activité qui a eu lieu par le passé, dont certaines conséquences sont encore présentes aujourd'hui. Pourrait-on imaginer de mener une réflexion à ce sujet dans le cadre d'une démarche d'application de ces critères ESG?

De voorzitter: Professor Dibwe kon geen verbinding meer maken met de commissie. Vragen aan hem zullen schriftelijk moeten worden ingediend.

Jan Briers (CD&V): Mijnheer de voorzitter, ik dank alle sprekers voor het uitstekende overzicht van de economische doelstellingen en de impact van het Belgisch koloniaal systeem.

Heren, u kreeg al veel vragen mijn geachte collega's en ik zal mij dan ook beperken tot twee algemene vragen. De economische politiek en ontwikkeling van Congo, Rwanda en Burundi is een van de belangrijkste aspecten waarin deze commissie inzicht moet verwerven. Het betreft dus niet enkel de historische evolutie in de economische ontwikkeling en de arbeidsontwikkeling, wat u goed hebt weergegeven, ook het resultaat bij de overdracht van de onafhankelijkheid en de winsten die het moederland en de kolonie uit deze periode haalden becijferd vastleggen is voor onze latere discussie natuurlijk cruciaal. Is er voldoende historisch onderzoek voorhanden? Zo niet, welke thema's zouden nog verder moeten worden uitgediept vooraleer er echt een economische balans kan worden opgemaakt? De heer Declercq wees onder andere op het gebrek in het expertenverslag aan een onderzoek naar bijvoorbeeld goudmijnen, tinmijnen, de banksector. Is dat beschikbaar of moeten de archieven hierover nog worden ontsloten?

Is het relevant voor de commissie om de evolutie in het engagement en de positie van de Belgische vakverenigingen ten aanzien van de kolonies verder uit te spitten? Dat onderdeel is tot nu toe nog niet aan bod gekomen.

Tot hoelang waren de syndicale bewegingen verboden in de kolonies? Ontstond er vanuit de Congolese arbeiders een syndicale beweging? Speelden economische belangen en sociale strijd een rol in de onafhankelijkheidsdynamiek?

Professor Marysse, ik ga nu heel kort door de bocht maar u had het over de leningen die nooit terugbetaald werden aan België, waardoor er geen herstelbetalingen nodig zijn, maar wel meer bilaterale hulp.

Is dat de visie van u allen?

Mijnheer Declercq, hielden de grote holdings en/of de Belgische overheid het privé-initiatief tegen? U zei dat de koloniale bedrijven destijds veel groter waren en meer winst maakten dan de bedrijven in België. Professor Marysse minimaliseerde de winsten van de koloniale bedrijven eerder. Kunt u dit beiden enigszins verduidelijken? U zei ook dat

er weinig is geweten over CEDIOM. De archieven daarover worden in het AfricaMuseum bewaard. Zijn die archieven niet-toegankelijk? Zo ja, waarom?

Ik had ook een vraag voor professor Dibwe dia Mwembu, maar misschien kunt u daar ook op antwoorden. Hij zei iets over *le pays de la mort* en had het dan voornamelijk over de rol van de mijnbouw. Kan de grootste verantwoordelijkheid voor de dwangarbeid, de ziektes en het hoge dodental zonder meer worden toegeschreven aan de mijnbouw of moeten we dat breder bekijken?

Professor Vantemsche, u sprak vooral over de zware Belgische investeringen na de Eerste Wereldoorlog en de risicodekking door onze overheid. Tot wanneer heeft die bestaan? Bestond die risicodekking ook nog na de onafhankelijkheid?

Mijnheer De Roo, ik vond uw uiteenzetting zeer boeiend en ik heb vastgesteld dat mijn collega's goedkeurend hun duim opstaken omdat u eens iets anders vertelde. U stelde de vraag of men niet moet zorgen voor blijvende aandacht voor en een versterkte relatie met onze vroegere kolonie. Op die manier leren we elkaar beter kennen. Zou de commissie dit aan het einde van het jaar niet beter aan haar conclusies toevoegen? U sprak over de hefbomen die men zou kunnen realiseren via kunstprojecten, historische wandelingen, theaterstukken, expo's en dies meer.

Het gaat dan over allerhande grote en kleine projecten. Zo zouden we onze conclusies eigenlijk ook meer zichtbaar kunnen maken, bijvoorbeeld aan de hand van overzichtelijke websites. Dat soort zaken moeten we meenemen. Ik onthoud ze graag en zal er mijn collega's aan blijven herinneren. Dank u.

Marco Van Hees (PVDA-PTB): Merci monsieur le président. Je remercie tous les intervenants pour leurs exposés très intéressants.

Ma première question peut sembler évidente, mais mérite d'être posée. Peut-on dire que l'exploitation économique a été la véritable motivation de la colonisation, dès Léopold II et sous le Congo belge, et non les autres motivations religieuses et humanitaires qui ont été mises en avant? C'est ce que j'ai cru déceler de vos interventions, mais j'aimerais l'entendre de vive voix.

M. Declercq a évoqué la situation après 1960 et j'en suis heureux, car c'est assez rare dans ces auditions. Que ce soit sur le rôle de l'État, celui de la monarchie, il est rare que soit évoquée la situation après 1960. Pour moi, il s'agit d'une période clé, parce qu'elle montre justement la

continuité des motivations du colonialisme belge, qui d'une certaine manière peut se muer en néocolonialisme. Peut-on dire que l'exploitation économique est restée un but important après l'indépendance? Cela a eu des conséquences politiques déterminantes sur toute l'histoire post-coloniale du Congo. Vous avez parlé de la sécession du Katanga, mais on pourrait aussi parler de l'assassinat de Lumumba, de la mise en place de la dictature de Mobutu, etc. Ne peut-on considérer que c'est un rôle clé qui a déterminé toute l'histoire du Congo jusqu'à aujourd'hui?

J'en viens à la situation dans l'Est du Congo. On voit que, 60 ans après la sécession du Katanga, la situation continue à être instable et menace l'intégrité territoriale du Congo encore aujourd'hui avec cette menace de guerre et encore, le terme est trop faible pour caractériser ce qui se passe dans cette région. Comme il y a 60 ans, doit-on y voir les visées économiques comme cause principale de cette tentative de déstabilisation? Le Congo a-t-il été depuis toujours victime de ses trop importantes richesses naturelles? Ne paie-t-il pas là ces richesses si importantes?

M. Declercq a montré que les entreprises belges sont restées présentes au Congo dans les années qui ont suivi l'indépendance. Nous savons aussi qu'aujourd'hui, les entreprises belges s'y font assez rares. Comment peut-on expliquer cette rupture et la situer dans le temps?

M. Vantemsche a expliqué qu'il était difficile de tracer la continuité des entreprises coloniales par rapport aux entreprises actuelles. Nous savons qu'en Belgique, de grandes et riches familles se sont construites entre autres grâce au Congo: les Solvay, les Boël, les Lippens, les Forrest, les Wittouck, les Emsens, les Collinet, les Bekaert, les Vandemoortele. Peut-on retracer, et même chiffrer, en quoi la colonisation est intervenue dans la fortune de ces familles qui, pour certaines, se chiffre en milliards?

La famille royale en est une en particulier. Il y a des discussions sur la transmission de la fortune de la famille royale à partir de Léopold II. Il y aurait eu des discontinuités dans cette transmission. Un élément de patrimoine est assez emblématique de l'enrichissement de Léopold II, c'est la donation royale. Tout ce patrimoine existe toujours et est à disposition de la famille royale, même si une partie est mise en location pour financer l'autre partie. Peut-on dire que cette donation royale provient en grande partie de l'exploitation économique du Congo?

Pour prendre une société en particulier, Umicore est très emblématique de la colonisation belge du

Congo, y compris dans l'implication et le rôle politique qu'a joué cette société dans la sécession du Katanga. Elle a, en outre, la particularité de continuer à exister et d'être une multinationale importante, même si une grande partie de ses activités sont hors Congo.

Peut-on mesurer combien Umicore a profité de la colonisation belge dans ses avoirs actuels?

M. Marysse a aussi cité Frans Buelens. Des travaux existent concernant la rentabilité des entreprises belges au Congo, où, sur 43 années, seules 10 années affichent un taux de profit inférieur à 10 %. Pour toutes les autres années, il se situe entre 10 et 26 % et, quand on examine certains secteurs comme le secteur minier, on arrive à des taux qui montent jusque 40, 50, 60 %! Selon M. Buelens, ces entreprises étaient parmi les sociétés les plus rentables du monde, pendant leurs plus belles années. Comment peut-on expliquer des taux de profit si importants et la différence entre les taux de profit des entreprises belges au Congo et en Belgique? Dans les meilleures années, cette différence était considérable.

Concernant l'impact de la colonisation sur l'économie belge, vaste question, plusieurs intervenants ont rappelé que le développement du capitalisme belge a commencé bien avant la colonisation. Au XIXe siècle, effectivement, la Belgique était la deuxième puissance industrielle du monde et n'avait pas eu besoin du Congo pour ce faire. Il n'en reste pas moins qu'au XXe siècle le capitalisme belge a hautement profité de la colonisation du Congo. Peut-on mesurer cet impact? Je me réfère ici à l'économiste indienne Utsa Patnaik qui, en 2017, a calculé le rendement que la colonie indienne a rapporté à l'économie britannique. Elle donne le chiffre de 45 000 milliards de dollars. Existe-t-il des estimations similaires pour la colonisation belge du Congo?

Sinon, avez-vous une idée de pourquoi cela n'existe pas? Est-ce trop compliqué? Si on arrive à le faire pour l'Inde, pourquoi ne pourrait-on le calculer pour le Congo?

Je terminerai avec la question de la dette du Congo. M. Marysse indique qu'en 2010, toutes les dettes du Congo ont été effacées. Même si c'était le cas, je pense que cela n'évacue pas le fait que la métropole a laissé à la colonie la dette alors que, si pas l'État belge, au moins les sociétés belges avaient largement profité de cette exploitation. C'est un peu violent, outre que c'est illégal, de léguer la dette à son ancienne colonie.

Par ailleurs, un document de 2021 d'Entraide et Fraternité, rédigé par des chercheurs du Comité

pour l'abolition des dettes illégitimes (CADTM), explique que "la RDC n'a donc pas bénéficié d'une annulation de la dette, mais simplement d'un allègement de la dette, qui a été conditionné à l'application d'une série de réformes structurelles très dures pour la population congolaise". Vous dites que la dette a été totalement effacée, mais je lis ici qu'elle a plutôt été allégée ou ré-échelonnée avec des taux plus bas, mais qu'elle est toujours là.

Ensuite, dans le cadre de cette gestion de la dette, le Congo a été soumis à des injonctions de la part d'institutions comme le Fonds monétaire international (FMI) ou la Banque mondiale, visant notamment la privatisation de certains secteurs de l'économie congolaise, qui ont été accaparés par diverses multinationales. Dire que la dette a été effacée n'est-il pas un peu abusif? Si la banque annule ma dette mais que je dois céder ma maison, je suis quand même privé d'une partie de mon patrimoine. Ce n'est pas vraiment un cadeau désintéressé.

Wouter De Vriendt (Ecolo-Groen): Zijn er bedrijven die buitensporig veel geld verdiend hebben aan de kolonisatie, zowel in Congo-Vrijstaat als in Belgisch-Congo, zelfs rekening houdend met eventuele herinvesteringen van het verdiende geld? Welke bedrijven zijn dat dan?

De reden waarom die vraag niet onbelangrijk is, bestaat erin dat de commissie zal zich namelijk later moeten buigen over de vraag of herstelmaatregelen mogelijk zijn. Die herstelmaatregelen bestaan uiteraard in vele vormen, maar die vraag kan misschien ook gesteld worden ten opzichte van de bedrijven. Maar dan moeten we natuurlijk eerst weten of er zulke bedrijven bestaan, over welke bedragen het gaat en of men die bedrijven kunt herleiden naar bedrijven die vandaag nog bestaan?

Om die vraag te kunnen beantwoorden, hebben we cijfermateriaal nodig. Zoals collega Briers ook zei, viel het mij op dat er verschillende cijfers werden gegeven. Professor Marysse, u hebt een percentage aangehaald op basis van de aandelenkoersen van beursgenoteerde bedrijven en een vergelijking gemaakt tussen de Belgische bedrijven actief in Congo ten opzichte van een gemiddelde. U kwam dan uit op 12% meer rendement voor de Belgische bedrijven actief in Congo tegenover andere Belgische bedrijven, en dat voor de volledige periode 1908-1960. Van dr. Declercq heb ik een aantal andere parameters gehoord, respectievelijk gezien in een tabel van dr. Vanthemsche.

Het is niet onbelangrijk om dat goed uit te klaren. Dan weten we over welke mogelijke bijzondere

winsten we spreken om dan ook te kunnen nadenken over eventuele herstel- of verzoeningsmaatregelen.

Stefaan Marysse: Er zijn veel goede, interessante vragen gesteld. Ik merk ook wel dat er een spanning bestaat tussen de verschillende stromingen in de politiek. Dat is begrijpelijk. Mijn standpunt is dat ik als ontwikkelingseconoom bezig ben met de impact van economische ontwikkelingen op menselijke ontwikkelingen. Dat is mijn invalshoek. Daarnaast heb ik ook gezegd dat het kolonisatieproces niet kan worden stopgezet in 1960. Er is een lange dekolonisatieperiode, een proces van dekolonisering, dat in zekere zin, zeker in de geesten, vandaag nog doorwerkt. Daarop kom ik meteen nog terug wat het schuldvraagstuk betreft. Voor mij is het formele, politieke en economische dekolonisatieproces in feite voor een groot stuk afgelopen na 2010. Daarover ging een aantal vragen.

Eerst ga ik in op een vraag die bij velen leeft, en collega Declercq gebruikt in dat verband bijvoorbeeld andere gegevens. Wat bronnen over winsten betreft, is er voor de hele periode vanaf Congo-Vrijstaat en tot 1960 maar één reeks gemaakt, op basis van data van mijn coauteur Frans Buelens. Hij heeft alle koersen van alle beursgenoteerde bedrijven in België en Belgisch-Congo in een databank gestopt.

Hoe kan men spreken over de situatie gedurende heel die periode? Ik ben kort door de bocht moeten gaan, maar u hebt van mij een rapport gekregen waarin ook de bronnen staan vermeld. Het verschil in cijfers is te wijten aan de afwijkende winsten van de Belgische koloniale bedrijven. In de periode tussen 1945 en 1955 lagen de winsten meer dan één derde hoger. In de eerste periode van Congo-Vrijstaat lagen de winsten daarentegen natuurlijk lager. Hoe meet men dat? Onzes inziens is het beste meetinstrument om vast te stellen of er veel meer winst werd gemaakt, het geometrisch gemiddelde van de waarde van de beurskoersen over die gehele periode van zowel de Belgische en de Belgisch-Congolese ondernemingen. We stelden vast dat er periodes waren waarin de Belgisch-Congolese bedrijven minder goed presteerden. Vanaf 1900 tot 1908 was er een grote piek waarin de winsten meer dan 30 % à 40 % hoger lagen. In de periode na de jaren 40, toen de Belgische koloniale bedrijven zich stevig hadden verankerd, waren er wederom koerswinsten die meer dan 30 % hoger lagen. Beursnoteringen calculeren de winst in. Die winsten heeft men over verschillende periodes gemeten. Dus, afhankelijk van de periodes waren er soms hogere winsten en soms was het ook omgekeerd. Dan presteerden Belgische bedrijven iets beter dan de Belgisch-

Congolese bedrijven.

De opbrengt, het rendement van de Belgisch-Congolese bedrijven over de gehele periode, vanaf de start van de Belgische beurs tot 1960, bedraagt ongeveer 12 %. Dat is hoger dan de koerswinsten van alle Belgische beursgenoteerde bedrijven samen. U kan dat ook nalezen in een tabel in mijn rapport. Dat is de enige volledige reeks winst waarover men kan spreken. Collega Vantemsche en u hebben voor verscheidene periodes aanvullingen gedaan en de cijfers verschillen natuurlijk. Professor Vantemsche en u kunnen daar verder op antwoorden indien u dat wenst.

De gevoeligheid die ook in de commissie aanwezig is, is de vraag over de economie. Bedrijven beogen natuurlijk winst en zijn geen liefdadigheidsinstellingen. Dat is maar goed, ook want als ze dat niet deden, gingen ze failliet. Na de nationalisering van de bedrijven door Mobutu, bijvoorbeeld, maakten die geen winst meer en gingen ze failliet. Bedrijven moeten dus winst maken en die vervolgens herinvesteren. De ontbrekende gegevens hierover vormen echter een grote lacune. Er is niet geweten hoe groot die winsten waren en ik heb gesteld dat die alleen indirect kan worden afgeleid.

Na het succes van de economische ontwikkeling in Congo, vooral in de periodes na 1930 en 1945, werd er veel geherinvesteerd. De economie groeide en de werkgelegenheid en de lonen namen toe. Ik heb daar in mijn rapport ook veel naar verwezen en u kunt zelf de statistieken vergelijken. Ik denk dat de heer Van der Donckt daar een vraag over heeft gesteld. Het minimumuurloon in Congo in 1950 bedroeg ongeveer 5 frank, terwijl dat in België ongeveer 20 frank bedroeg. Er was echter wel een verschil in koopkracht tussen België en Congo. Ontwikkelingslanden konden met dezelfde hoeveelheid geld namelijk iets meer doen dan de andere. Er zijn ook gegevens waaruit blijkt dat de lonen in de periode na 1945 veel sneller stegen dan de levensduurte, de zogeheten index. Zoals professor Dibwe dia Mwembu zei, was er na 1945 een grote inhaalbeweging van de reële inkomens, zowel voor de Belgische als de zwarte bevolking. Desalniettemin bleef het een apartheidsregime waarin de blanke kaderleden tot 25 keer meer verdienden dan de gemiddelde zwarte, dat zult u mij niet horen ontkennen.

Zal ik nu iets over de schuld zeggen? Of wacht ik daar nog even mee?

De voorzitter: Ik zou voorstellen om alle vragen van het commissielid te beantwoorden, alvorens over te gaan naar de vragen van het volgende commissielid.

Stefaan Marysse: Ik zal alleen iets over de schuld zeggen, omdat verschillende leden hierover een vraag hebben gesteld.

In februari 1965 was er een akkoord over de zogenaamde *contentieux*, de koloniale schuld die Congo had geërfd naar aanleiding van de onafhankelijkheid. Concreet ging het over veel leningen die door Belgische obligatiehouders werden aangekocht, staatsleningen dus. In het akkoord stond dat de Congolese schuld werd verdeeld in 3 delen.

Het eerste deel behandelde de schuld in Congolese francs. De Congolese franc was echter stevig gedevalueerd. Terwijl 1 Congolese franc in 1960 nog 1 Belgische frank waard was, bedroeg de wisselkoers voor 1 Belgische frank in 1973 0,00000000000001 Congolese zaïre. Dat gedeelte werd eigenlijk ook nooit terugbetaald. Dat was de interne schuld.

Het tweede deel van de schuld heeft België in 1965 volledig en onmiddellijk op zich genomen.

Het derde deel dat Congo nog moest terugbetalen, bedroeg toen 320 miljoen dollar. Dat bedrag werd opgenomen in de globale schuld. Die 320 miljoen dollar en de interest werd echter nooit terugbetaald.

De koloniale schuld is nooit terugbetaald. De schuld werd wel meegesleept. Zoals ik heb uitgelegd, verzesvoudigde de Congolese schuld vanaf 1972 door de naasting van de bedrijven, door de Zaïrenisatiepolitiek en door de megaprojecten. Dat had niets met de koloniale schuld te maken, maar dat was de schuld van de nieuwe postkoloniale staat. De schuld bereikt dan een problematisch niveau. Ik heb zelf voor de Congolese regering gewerkt om hiervoor een oplossing te zoeken.

In 2003 kon Congo eindelijk weer een beroep doen op de internationale instellingen en instappen in *le programme des pays pauvres très endettés*. Er werden veel voorwaarden aan de deelname aan dat programma gekoppeld. Die voorwaarden hielden in dat de schuld die niet terugbetaald diende te worden, kon worden gebruikt als nationale munt om de armere sectoren in de Congolese maatschappij te financieren. Dat proces heeft 7 jaar in beslag genomen. Congo sloot dan plots in 2007 met China een contract af waardoor de schuld van 10 miljard dollar ineens werd vervangen door een schuld van 9 miljard dollar aan China. Toen werd het rempedaal ingedrukt en heeft het weer 3 jaar geduurd tot in 2010 alle schulden, met uitzondering van enkele kortlopende schulden van niet-Belgische privéschuldenaars,

werden kwijtgescholden. 98 % van alle schulden, waaronder ook de koloniale schulden, werden dus kwijtscholden. De bewering dat de Congolezen hun schulden hebben afbetaald, is manifest incorrect. Mijn excuses voor alle onbeantwoorde vragen, maar ik hoop dat u in mijn teksten iets meer zult lezen.

De voorzitter: Zeker en vast. Dank u voor uw antwoorden, professor. Ik geef nu het woord aan doctor Bas De Roo.

Bas De Roo: Er waren niet zo veel vragen voor mij. Dat is mogelijk omdat ik de presentatie wat anders had geïnterpreteerd. Één vraag werd door bijna iedereen gesteld.

Dat was ook mijn kritiek op het rapport. U stelde allen de vraag wie een zekere verantwoordelijkheid droeg op het vlak van de economie en de ondernemingen. Wie verdiende er geld? Hoeveel geld heeft men er verdiend? Bestaan die bedrijven vandaag nog? Zijn er vandaag nog erfgenamen van zij die er geld hebben verdiend? Indien ja, wat kunnen wij van die erfgenamen verwachten? Ik kan daar slechts één antwoord op geven en dat is dat u dat moet onderzoeken.

Het expertenrapport telt 100 bladzijden over het restitutie debat. Ik hoop wel dat u daar niet uw eindoordeel op zult baseren. U moet dit onderzoeken. De president van Frankrijk heeft voor de Franse restitutiekwestie twee postdoctorale onderzoekers ingeschakeld en die hebben daar een boek over geschreven. Dat heeft men nodig. Men begint met het omschrijven van best practices en het definiëren van begrippen. Wat is schuld? Wat is verantwoordelijk? Vanaf wanneer spreekt men van overmatige winsten? Over welke bedrijven gaat het? Hoeveel hebben zij verdiend?

Ik hoop dus dat u niet op basis van het huidige rapport en onze korte uiteenzettingen en antwoorden uw eindbeoordeling zult maken. U stelt ons namelijk onmogelijke vragen. Ik kan daar eerlijk gezegd niet zomaar op antwoorden en ik zou dat ook niet willen. Dat is immers allemaal veel te kort door de bocht. Men moet op voorhand definities en methodes vastleggen en beschikken over voldoende gegevens. Die gegevens zijn vandaag echter nog niet beschikbaar. Er is een basis en we weten genoeg om de grote lijnen te begrijpen, maar op dat vlak schiet het tekort. Dat is jammer.

Ik wist ook niet dat de commissie in de richting van herstelbetalingen ging. Ik dacht dat het veel meer over een intern proces zou gaan, over wat men op Belgisch niveau kan doen om na te denken over het nationale verleden. Wanneer er sprake is van een restitutieakkoord, dan zit alle info in jullie

rapport. Wanneer jullie naar herstelbetalingen toewerken, mag ik toch hopen dat er minstens 100 bladzijden worden geschreven over de definitie van herstelbetalingen en de aanpak ervan. Dat lijkt me cruciaal. Daarmee neem ik geen standpunt pro of contra herstelbetalingen in. Wanneer u dit echter wilt doen, moet u het wel goed doen. Ik zou het vreemd vinden, zoals u suggereert, om Umicore te nemen. Umicore heeft wel een historische verantwoordelijkheid, maar het is niet ethisch en wellicht niet legitiem om hen op federaal vlak uit te kiezen. Zo werkt het volgens mij niet.

Het is zeker de denkoefening waard, maar ze is niet gebeurd. Dat wilde ik daarover zeggen.

De **voorzitter**: Ik wil daar even op inpikken, want hetgeen u zegt is interessant. Het is tot heden echter niet zo dat de commissie gericht is op herstelbetalingen.

Bas De Roo: Ik had wel die indruk.

De **voorzitter**: Dat is helemaal niet het geval. We proberen meer inzicht te verwerven in de rol van bedrijven in het koloniale verleden van ons land en de verschillende mogelijke interpretaties daarvan zijn allemaal relevant. Dat kon dan bijvoorbeeld gaan over de behandeling van de Congolese bevolking door die bedrijven. Het kon echter ook gaan over de financiële aspecten. Zoals u weet, zijn wij nog met die laatste fase van verzoening en herstel bezig. Verzoening en herstel kan echter veel meer behelzen dan herstelbetalingen, ook ten aanzien van de bedrijven trouwens. Ik wil niet op de debatten vooruitlopen, maar dit kan over bepaalde symbolische acties gaan, verzoenende acties. De commissie is helemaal niet op herstelbetalingen gericht.

Bas De Roo: Ik stelde vast dat bijna alle commissieleden vroegen welke ondernemingen hoeveel hebben verdiend met welke activiteiten en of deze nog getraceerd kunnen worden met het complexe schema van professor Vantemsche. We kunnen voorbeelden geven, maar dat is niet fair. Er is een degelijke studie nodig alvorens zulke vragen beantwoord kunnen worden. Dat wou ik hier nog aan toevoegen.

Een andere terugkerende vraag ging over de aanwezigheid van dwangarbeid als motor van de koloniale economie. Ik kan bevestigen dat dit het geval was. Dat was zo onder Leopold II, maar ook daarna, tijdens het interbellum was er in zeer veel sectoren nog steeds sprake van zeer veel dwangarbeid. Het is gemakkelijk te zeggen dat het na 1945 beter was, want die periode besloeg de laatste 15 jaren van de kolonisatie. Daar moet rekening mee worden gehouden. Zelfs dan

bestonden er nog allerlei maatregelen die door de Congolese bevolking als dwang werden ervaren. Aangezien zij moesten werken om belastingen te betalen aan een koloniaal regime, ervoeren zij dit ook als dwang. Ik zou me hoeden voor de doodoener dat de situatie onder Leopold II slecht was, maar dat het er veel beter aan toe ging onder het regime van de Belgische Staat. Daar wil ik u voor waarschuwen. Daar is een goede studie over gemaakt. Die dwangarbeid bleef wel degelijk erg belangrijk.

Ik wilde ook nog iets over de bedrijfsarchieven zeggen.

Ik denk, maar ik weet het niet helemaal zeker, dat bedrijven niet verplicht zijn om hun archieven bij te houden. De beursgenoteerde bedrijven houden misschien enkel de verslagen van de raad van bestuur en de gepubliceerde zaken bij. Ik heb zelf ook al een aantal bedrijfsgeschiedenissen gemaakt. Hiervoor is men erg afhankelijk van hoeveel er nog rest. Er zijn bedrijven die alles hebben weggegooid nadat ze voor de zoveelste keer werden overgenomen. Er zijn eveneens bedrijven waarvan het archief nog op de zolder van de oude eigenaar ligt. Er zijn ook bedrijven waarvan het archief in het Algemeen Rijksarchief zit.

Aangezien het ministerie van Koloniën ingekapseld was in het ministerie van Buitenlandse Zaken, bieden de archieven van Buitenlandse Zaken uit het Rijksarchief wel vaak een omweg. De overheid was, zoals we al vaak hebben gehoord, aandeelhouder van vele bedrijven. Als er immers één ding is wat de koloniale overheid goed deed, was het alles goed bijhouden en noteren. Ze hebben massa's archiefmateriaal geproduceerd. Veel bedrijfsarchieven zijn dus verdwenen, maar via de koloniale archieven van het ministerie van Koloniën kunnen we nog zaken onderzoeken.

Er ligt ook nog wel wat archiefmateriaal bij de bedrijven zelf. De CMB heeft trouwens ook een archief dat toegankelijk is. Ze hebben eveneens op basis van hun archief hun eigen geschiedenis geschreven. Als onderzoeker kan men toegang krijgen indien men dat vraagt. Het is geen openbaar archief, dus men moet wel toegang vragen.

Sommige instanties zijn ook bezig met het toegankelijk maken en bewaren van bedrijfsarchieven. ETWIE doet dat bijvoorbeeld op het Vlaamse niveau met drie à vier mensen. Ik kan me echter voorstellen dat ik, als ik een koloniaal bedrijf zou zijn, weigerachtig zou zijn om mijn archieven zomaar openbaar te stellen. Wie weet namelijk wat men erin terugvindt.

Ik wil ook nog iets zeggen over de concessies.

Daarover weet ik wel iets, want mijn doctoraat ging over Leopold II en zijn Congo-Vrijstaat. In het begin was er een soort ruilhandel waarbij men het alleenrecht kreeg over de natuurlijke rijkdommen van een bepaald gebied. In ruil daarvoor kreeg de Congo-Vrijstaat en de schatkist van Leopold II een deel van de koek. Dat werd gewoon zo beslist. Men tekende gigantische gebieden op een grote blinde kaart. Op dat moment was een groot deel van Congo namelijk nog niet in kaart gebracht. De kaarten zijn wel bekend, denk ik. Er werd gewoon een cirkel getekend rond een gebied.

In het begin van het dus gewoon een gekonkelfoes waarover heel weinig duidelijkheid bestaat. Leopold II regelde de zaken heel graag mondeling. Hij had er namelijk alle belang bij om dat soort schimmige deals niet kenbaar te maken.

Het is natuurlijk wel zo dat heel wat concessies ook in de Belgische periode overleefden.

Robrecht Declercq: Ik heb ook heel veel vragen genoteerd, maar ik denk in alle bescheidenheid dat ik niet in staat zal zijn om elke vraag te beantwoorden. Ik zal, zoals gevraagd, ook proberen later bijkomend materiaal ter beschikking te stellen. Ik zal beginnen met de vergelijking van de cijferreeks, gebruikt door collega Marysse en mezelf.

De gegevens die ik ter beschikking heb gesteld, gingen inderdaad over de totale winst van alle publiek genoteerde vennootschappen, dus niet alleen van de beursgenoteerde, in de naoorlogse periode van 1945 tot 1960. Dat is uiteraard een kortere periode waardoor men tot andere resultaten komt. Ik heb dus geen berekening gemaakt van de totale winsten en de winstmarges die gemaakt werden.

Mijn insteek was om aan te geven dat de koloniale bedrijven een vrij grote positie innamen in de Belgische bedrijfswereld als men kijkt naar de aantallen en de winst die gemaakt werd. Hoe de winst verdeeld werd onder dividenden, tantièmes, uitkeringen aan bestuurders en het percentage van de winst dat werd geherinvesteerd in de kolonie, hebben verder onderzoek nodig.

De intentie was dus wel om vanuit mijn verhaal het onderscheid te maken tussen Congo-Vrijstaat en het kleine aantal bedrijven enerzijds en de naoorlogse periode met de koloniale bedrijfssector anderzijds, die vrij significant geworden was in vergelijking met andere buitenlandse investeringen die door Belgische bedrijven gebeurden. Ik hoop dat de vragen daarover enigszins beantwoord zijn.

Deze vraag heeft ook te maken met de grotere

vraag die naar voren kwam over hoe we er cijfers kunnen opplakken en hoe we kunnen zien welke mensen en bedrijven er het meeste baat heeft gehad bij het economische verhaal in Congo. Ik sluit mij hiervoor aan bij collega De Roo die zegt dat het verder onderzoek vereist.

Ik had ook genoteerd dat het heel gemakkelijk zou zijn om Umicore als doelwit te nemen in het debat over herstelbetalingen. Het is natuurlijk al heel lang geleden. Umicore is één van de weinige bedrijven waarbij men nog een duidelijk institutionele link ziet tussen het bedrijf en de koloniale periode. De Société Générale bestaat namelijk niet meer en andere mijnbedrijven die actief waren in Congo werden genationaliseerd. Die bestaan eigenlijk niet meer.

Men zou ook nog moeten kijken wie er aandeelhouder was van dergelijke bedrijven. Bij de Union Minière verschilt het bijvoorbeeld enorm. Er zijn namelijk grote institutionele spelers, zoals een Brits bedrijf dat een groot percentage aandelen bezat, maar er waren ook kleinere particuliere beleggers. De vraagstelling is dus echt wel ruim. Ik sluit me dan ook aan bij de oproep om hiermee voorzichtig te zijn en verder historisch onderzoek in beraad te nemen.

Zoals de voorzitter zei, gaat het niet enkel om herstelbetalingen. Op basis van mijn onderzoek naar koloniale bedrijven is de enorm grote rol van bedrijven in de economische exploitatie heel belangrijk. Dat komt duidelijk naar voren als een soort bedding in de koloniale economie. Als we spreken over Belgische kolonisatie is de kolonisatie door bedrijven een belangrijk aspect van het verhaal. In welke constellatie dat wordt gecommuniceerd zou ook bij het brede publiek duidelijk aan bod mogen komen.

Ik wil het nu nog even hebben over de archieven. Het archief van het CEDIOM is inderdaad niet ontsloten. Dat is toch een belangrijke lobbygroep. Het archief wordt bewaard door het AfricaMuseum, maar het is momenteel niet raadpleegbaar omdat er geen toegang is. Het is dus niet per se gesloten. Qua bedrijfsarchieven is er dus zeker nog werk aan de winkel om ze verder te ontsluiten en beschikbaar te maken zodat onderzoekers ze kunnen raadplegen.

In vergelijking met andere koloniale mogendheden zijn de bedrijfsarchieven in België wel vrij uitgebreid. Er zijn zeker blinde vlekken, maar van de bedrijven die binnen de groep van de Société Générale zaten, zijn er wel heel wat archieven beschikbaar, zoals dat van diamantbedrijf Bécéka.

Binnen het archief van de Union Minière is het

gedeelte over de uraniumhandel eigenlijk nog altijd niet raadpleegbaar. Daarop geldt namelijk nog een moratorium. De akkoorden met de Verenigde Staten zijn natuurlijk een publiek geheim, maar de archieven zelf en de eigenlijke contracten en besprekingen zijn niet openbaar en dus niet raadpleegbaar. Dat moratorium geldt voor 100 jaar vanaf de neerlegging, dus dat is nog niet voor in de nabije toekomst. Ik roep dus echt wel op om de bedrijfsarchieven die nog resten beschikbaar te maken en te ontsluiten voor onderzoek.

Dat sluit ook deels aan bij de vraag die mevrouw Gilson stelde over de restitutie van culturele goederen. Archieven zelf zijn uiteraard ook een soort cultureel goed. Ze vertellen namelijk een heel verhaal over een bevolking en bepaalde regio's en streken. De enorme kennis die vergaard werd over de geologie van Congo, van de mijnstreek Katanga en van Rwanda en Burundi zijn reusachtige datareeksen.

Alle ecologische gegevens die werden bijgehouden, zitten ook in de bedrijfsarchieven. Dat zijn allemaal zaken waartoe Congolese onderzoekers of staatsorganisaties veel minder toegang hebben.

Verder heb ik geen zicht op welke kunstwerken er al dan niet in de collecties zitten. Ik vrees dat de realiteit van historisch onderzoek iets nuchterder is dan dat. Ik heb namelijk nog geen kunstwerken of dergelijke zaken kunnen aantreffen, enkel correspondentieverslagen.

Ik ben veel minder op de hoogte van de afscheiding van andere verhalen van regionale secessie. Het voorbeeld van 1967 bestaat inderdaad ook. Het voorbeeld van Schramme gaat over huurlingen die in opstand zijn gekomen en geprobeerd hebben de regio Katanga opnieuw onafhankelijk te maken binnen Congo. Ik weet niet of dat aangestuurd werd door bedrijven of niet.

Ik wou nog even terugkomen op de vraag van de heer Van der Donckt over de economische rondetafels. Samenzwering is inderdaad niet het woord dat ik zou gebruiken. De boedelscheiding moest vrij snel gebeuren. Volgens mij is dat allemaal heel haastig geregeld. Aan Congolese zijde is men ook akkoord gegaan met een aantal zaken die voor hen niet zo gunstig waren. De nationaliteitswetgeving werd bijvoorbeeld veranderd. De koloniale bedrijven stonden allemaal onder Congolees statuut. De meeste van hen zijn dan vlak voor de onafhankelijkheid naar een soort Belgisch statuut overgeschakeld. Hierdoor waren ze veel minder makkelijk te controleren door de nieuwe Congolese staat.

Het was uiteraard niet realistisch dat de Belgische

ondernemingen zich zomaar zouden terugtrekken en dat de economie in elkaar zou storten. Dat lijkt me ook vrij logisch, gelet op het belang van de koloniale ondernemingen. Het ging namelijk niet alleen over het patrimonium dat ze hadden, maar ook over de technische expertise.

De ondersteuning van een politieke klasse van hoge ambtenarij in Congo ging sowieso vrij laat van start. Dat was ook het geval voor het menselijke kapitaal bij de bedrijven. Echte hogere managementfuncties waren helemaal niet toegankelijk voor Congolezen. Technische profielen voor bijvoorbeeld ingenieurs werden nog altijd vanuit de koloniale bedrijven aangeleverd. De expertise om de bedrijven zomaar over te nemen was dus zeker niet voorhanden.

Na 1960 was er de machtsstrijd over de Congolese staat die geconfronteerd werd met een grote reeks bedrijven die de ganse economie in het bezit heeft, maar ook uitbaat. Er was dus een soort intentieproces om de productiemiddelen over te nemen en lokale mensen in hogere managementfuncties te krijgen. Dat ziet men ook in andere postkoloniale staten. Er was dus zeker een soort machtsstrijd, maar een samenzwering kan ik niet meteen onderschrijven. De inspanningen van de Société Générale op dat vlak werden echter stevig gecoördineerd in bijvoorbeeld commissies.

Ik denk dat ik een heel pak vragen vergeten ben, waarvoor mijn excuses, maar ik laat het hierbij.

De voorzitter: Bedankt voor de antwoorden en voor uw aanbod om nog een aantal zaken schriftelijk over te maken aan de commissie. Het woord is ten slotte aan professor Guy Vantemsche.

Guy Vantemsche: Mijnheer de voorzitter, er was inderdaad een stortvloed aan vragen, net zoals in de vorige sessie over de rol van de staat. Ik heb geprobeerd een aantal thema's die in de tussenkomsten van de sprekers aan bod kwamen te groeperen om toch enige synthese te brengen. Dus bij voorbaat excuses aan de mensen wiens vragen ik niet volledig zal beantwoorden.

Een eerste vragencluster heeft volgens mij betrekking op wat er in België gebeurde en hoe Congo België impacteerde. Er was bijvoorbeeld een vraag over de relatieve situatie van Belgische en Congolese arbeiders in het begin van de 20ste eeuw.

Ik zal de laatste zijn om tegen te spreken dat de situatie van Belgische loontrekkers toen veel slechter was dan hoe ze vandaag is. Er was namelijk geen sociale zekerheid, de arbeiders hadden voor 1919 geen recht om zich aan te sluiten bij een vakbond, de werktijden waren veel langer en de

sociale wetgeving was veel beperkter. Toch moeten we opmerken dat de sociale situatie van de Belgische arbeidersbevolking in het interbellum merkkelijk verbeterde. Zij konden dan immers rekenen op pensioenen, sociale wetten, werkloosheidsverzekeringen en huisvestingsmaatregelen. Er was toen een enorm contrast tussen het lot van de Belgische arbeiders en dat van de Congolese arbeiders.

Om het heel brutaal uit te drukken zijn Vlaamse boeren namelijk nooit met halskettingen naar Wallonië gesleept om daar in de mijnen te gaan werken. In de jaren 20 was dat echter het lot van Congolese arbeiders. Zij werden tegen heug en meug, manu militari, verplicht om hun streek te verlaten en in abominabele omstandigheden te gaan werken in een mijnbedrijf of plantage honderden of duizenden kilometers verder.

We moeten uiteraard elk fenomeen in een bepaalde context plaatsen, maar hier moeten we toch vaststellen dat de manier waarop de Belgische bevolking behandeld werd, veel beter was dan de manier waarop de Congolese bevolking behandeld werd.

Over het vakbondsrecht zijn specifieke vragen gesteld. Wel, oorspronkelijk hadden ook de witte inwoners van Congo niet het recht zich te verenigen. Er bestonden wel een soort ambtenarenverenigingen, associaties waarin staatsbedienden zich konden groeperen, maar dat waren geen echte vakbonden. Ze konden zich ook moeilijk laten gelden. Syndicale vrijheid komt er pas vlak na de Tweede Wereldoorlog. In eerste instantie waren er dan gemengde syndicaten, voor witte en zwarte werknemers samen. Naderhand werd de syndicale vrijheid breder en kon men – helemaal op het einde van de koloniale periode – ook uitsluitend zwarte bonden oprichten.

Er werd mij een vraag gesteld, ik dacht door mevrouw Gilson, over de impact van de Congolese situatie op de interne Belgische politiek.

In de vorige uiteenzetting deelde ik u mee dat Congo in feite geen centrale plaats innam in de Belgische binnenlandse politiek. Wel belangrijk, zowel vóór de dekolonisatie als erna, is dat de Belgische politieke instellingen – waaronder inderdaad ook de Kamer – als centrale doelstelling hadden de economische voorwaarden in Congo zo optimaal mogelijk te behouden. Die draad loopt ook door na de dekolonisatie. Ook na de dekolonisatie blijft het leidmotief *business as usual*. De grote bedrijven werkten uitstekend en maakten grote winsten voor 1960. De onafhankelijkheid van 1960, die tamelijk plots, brutaal en onverwachts op de Belgische politieke wereld neergedaald was,

belette de grote bedrijven niet hun business voort te zetten na de dekolonisatie. Dat was dan ook het centrale punt in de hele Belgische binnen- én buitenlandse politiek: het behoud van de essentiële basisvoorwaarden om de economische activiteit door te laten gaan.

Vanuit die hoofdvaststelling werden er beleidskeuzes gemaakt: de 'noodzakelijke' afzetting van Lumumba, de 'noodzakelijke' – ik zet dat woord dus tussen aanhalingstekens – secessie of opdeling van Congo. Het staatsapparaat dat de Belgen zelf mee hadden opgebouwd tot 1960, werd door een deel van de Belgische officiële en private wereld weer ontmanteld. Ze gingen er moeilijkheden scheppen, precies om de winstvoorwaarden voor de belangrijkste ondernemingen – Forminière, BCK, Union Minière en Géomines – in aparte, goed gecontroleerde politieke entiteiten, zogenaamde nieuwe onafhankelijke republieken, te vrijwaren.

In die zin heeft de Congolese situatie een grote impact gehad op de politieke houding van België, zowel voor als na de dekolonisatie. Dat merkt men ook aan de manier waarop de Belgische overheid omgaat met de nieuwe machtshebbers. Die nieuwe machtshebbers worden in de eerste plaats en fundamenteel beschouwd als beïnvloedbare pionnen. Laten we het woord maar meteen in de mond nemen: ze worden ook beschouwd als corrupte pionnen. Corruptie houdt altijd in dat er iemand is die wil corrumpen en dat er iemand gecorrumpeerd wil worden. Wel, die situatie bestond in Congo vanaf 1960. Bij de onafhankelijkheid waren er dus Congolese politici vatbaar voor corruptie, net zoals er Belgische verantwoordelijken waren die hen wilden corrumpen of omkopen en hen als handlangers op het politieke toneel wilden bewaren.

We zien op dat vlak een soort verbrekings- of destructie-effect vanuit België op Congo.

De essentiële grote bedrijven moesten namelijk koste wat het kost hun winstgevendheid en hun activiteit kunnen bewaren.

Hoe is daar een eind aan gekomen? De heer Marysse heeft er al herhaaldelijk op gewezen dat de grote keerpunten 1967 en vervolgens 1972-'73 waren. In 1967 heeft de toenmalige machthebber, generaal-president Mobutu, eerst en vooral de Union Minière willen nationaliseren om ze om te vormen tot de Gécamines. In een tweede fase, rond 1972, begon hij in een bredere operatie de Belgische bedrijven te nationaliseren en ze af te pakken van de eigenaars. Een jaar later was er ook een radicaliseringsfase, die nog verder ging, maar achteraf was er ook sprake van een soort

restitutiefase, waarbij werd geprobeerd om de gestolen bedrijven terug te geven aan de rechtmatige eigenaars. Dat gebeurde omdat de economie helemaal op apegapen lag.

Uiteindelijk heeft dat geleid tot twee uiterst belangrijke situaties.

Ten eerste konden de grote bedrijven, en dan voornamelijk de Union Minière en de bedrijven eromheen, door een akkoord met Mobutu in 1967 een heel voordelige deal afsluiten, waarbij de nationalisering als het ware werd afgekocht tegen voorwaarden die heel nadelig waren voor de Congolese staat. Op die manier zien we dat vanaf 1967 de groep van de Generale, de belangrijkste partner en actor op het terrein, zich stilletjes terugtrekt om elders nieuwe winstgevende activiteiten te zoeken.

De grootste slachtoffers van de Mobutopolitiek waren hoofdzakelijk de kleine eigenaars. Ik wees er u daarnet nog op dat er ook kleine, bescheiden investeerders waren, die om te beginnen vaak in 1960 alles zijn kwijtgespeeld, maar die vaak ook in een latere fase, rond 1972-'73, alles verloren. Belgische kapitaalbezitters hebben investeringen gedaan die, vanuit hun persoonlijke standpunt, uitdraaiden op een volledig verlies, op een faliekant resultaat.

Er waren ook vragen over die periodes, namelijk de periode van Congo-Vrijstaat tot Belgisch-Congo, en vervolgens die van Belgisch-Congo naar een onafhankelijk Congo.

Daarover wil ik twee zaken opmerken.

Het zou verkeerd zijn om de sociale situatie in de Congo-Vrijstaat, en vooral de houding van de bedrijven ten aanzien van de Congolese bevolking, zonder meer door te trekken naar de koloniale periode. In die koloniale periode onder Belgische heerschappij trad wel degelijk stilaan en geleidelijk aan verbetering op, vooral na de Tweede Wereldoorlog en vooral binnen de groep van de grote ondernemingen. Het lot van de Congolese werker in 1950 dus gelijkstellen met dat van de Congolese werker in 1890 is volgens mij dan ook een totaal verkeerde historische interpretatie, zelfs al blijven er in dat veranderende kader een aantal structurele, permanente elementen meespelen, zoals discriminatie, een racistische houding en een onvoldoende uitgebouwd net van sociale beschermingsrechten. Dwangarbeid behoorde daar ook bij, bijna tot op het einde van de koloniale periode, maar toch kan de ene periode niet zomaar worden gelijkgesteld met de andere.

Vervolgens is er die andere overgang, van

Belgisch-Congo naar een onafhankelijk Congo. Ook daarrond heerst verwarring met betrekking tot de schimmige deals waarover werd gesproken. Wat is er precies gebeurd? In allerijl bood het Belgisch Parlement bedrijven naar Congolees recht waarin Belgisch kapitaal zat, de mogelijkheid om zeer snel over te schakelen naar het Belgische recht.

Een andere belangrijke beslissing die toen werd genomen, is de ontbinding van de zogenaamde chartermaatschappijen. In die maatschappijen speelde de overheid een heel grote rol en bezat ze een heel groot aandelenpakket. De grote vrees, zowel vanuit de Belgische zakenwereld als vanuit de Belgische politiek, was dat het aandelenpakket van de overheid zou overgaan naar de Congolese staat, naar de nieuwe Congolese republiek. Dat wilde men absoluut vermijden. Men wilde de optimale voorwaarden voor de bedrijfsvoering van die Belgische ondernemingen niet in gevaar brengen. Door de chartermaatschappijen net voor de onafhankelijkheid te ontbinden, ontnam men de nieuwe Congolese staat een hefboom in het beleid van de grote ondernemingen.

Dat neemt niet weg dat, ondanks die maatregelen, de Congolese staat een belangrijke aandeelhouder bleef in een aantal bedrijven. Daar raken we aan de basisvoorwaarden, de structurele oorzaak, van die beruchte kleptocratische politiek van de Congolese machtshebbers na 1960. De vertrouwelingen en clans rond de president – met onder meer de ministers en hun ruime families – zaten op uitgelezen posten in de grote bedrijven en maakten van die positie gebruik om die bedrijven van binnenuit te bestelen. De Belgische koloniale situatie, de structuur waaruit het Congolese kapitalisme is gegroeid, was structureel als het ware een aanleiding, een startbasis, om de grootscheepse plunderingen mogelijk te maken.

Ik heb een aantal opmerkingen genoteerd in verband met de fameuze herstelbetalingen. Zoals voorzitter De Vriendt ook al zei, is de commissie uiteraard niet uitsluitend opgericht met het oog op herstelbetalingen, maar die herstelbetalingen bekleeden wel een belangrijke plaats in uw vragen, dames en heren commissieleden.

Als historicus heb ik in dat verband een gemakkelijk en snel antwoord klaar: de herstelbetalingen zijn een politieke kwestie. Als historicus kan ik daar, evenmin als mijn collega's Bas De Roo, Robrecht Declercq en vele anderen, geen standpunt over innemen. Het is aan u om te beslissen of er op de een of andere manier financiële compensaties moeten komen.

Als historicus moet ik u helaas meedelen dat er niet

zoiets bestaat als een archiefdoos die gewoon geopend moet worden om zwart op wit te weten hoe groot de winsten waren van de Congolese ondernemingen en hoeveel ze hebben opgebracht aan familie X of aandeelhouder Y. Daarin volg ik opnieuw Bas De Roo en Robrecht Declercq.

Er is inderdaad ontzettend veel onderzoekswerk nodig om, ten eerste, het volledige schema uit te tekenen van alle bedrijven die ooit in Congo actief zijn geweest en, ten tweede, na te gaan welke bedrijven daarvan nu nog bestaan, onder welke vorm dan ook, en vervolgens na te gaan welke activiteiten die bedrijven uitoefenen buiten Congo. Als men immers spreekt over winsten gemaakt door deze of gene bedrijven, dan mag men niet vergeten dat veel van die bedrijven, zowel voor als na de dekolonisatie, ook elders actief waren, en bovendien ook op andere manieren winst hebben kunnen maken.

We moeten u helaas het antwoord schuldig blijven op de vraag wie zich heeft verrijkt, wanneer en waarom. Dat kan eenvoudigweg niet vastgesteld worden door ergens een archiefdoos open te trekken. Zelfs als wij, historici en academici, ruime kredieten zouden krijgen om jarenlang de archieven – waarover ik straks nog iets wil zeggen – te onderzoeken, zelfs dan zou dat een onvolledig beeld opleveren. Hoe dan ook zijn er gegevens onherroepelijk verloren gegaan.

Ik treed mijn twee voorgangers er dan ook in bij dat het vanuit methodologisch-historisch standpunt niet verantwoord is om er moedwillig een willekeurige bekende naam uit te pikken en die te viseren.

De Union Minière is inderdaad Umicore geworden, dat weet iedereen, maar wat betekent dat voor de verantwoordelijkheid van het huidige bedrijf Umicore? Ik ben geen rechtsgeleerde, ik kan u daar dus niet op antwoorden, maar ik meen me wel te herinneren dat Thomas Leysen daar vroeger al een aantal uitspraken over heeft gedaan. Hij stelde dat de Congolese erfenis in dat verband wat hem betreft afgesloten was. Daar zitten we inderdaad met een uiterst complex probleem.

Er zijn veel meer archieven, dames en heren, dan misschien gedacht wordt. Ze zitten ook niet allemaal achter slot en grendel. Vooral de archieven van verdwenen bedrijven zijn volledig raadpleegbaar. De archieven van de Société Générale, van de BCK of van de Finoutremer, de opvolger van de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie (CCCI), kunt u bijvoorbeeld volledig bekijken. Van de grootste bedrijven zijn er heel belangrijke fragmenten in de archieven. Die zijn zelfs heel gemakkelijk raadpleegbaar, op enkele

uitzonderingen na, zoals de fameuze uranium-onderhandelingen met de Verenigde Staten in 1940, maar zelfs daarvoor zijn er derogaties te verkrijgen. Ik heb zelf een paar maanden geleden een derogatie gekregen om een paar heel specifieke punten te onderzoeken. Daar zit zeker niet het grootste probleem.

Het grootste probleem zit 'm erin dat het globale beeld van 'hét' bedrijfsleven in Congo op archiefvlak een aantal onherstelbare verliezen heeft geleden. Sta mij een persoonlijke herinnering toe. Een twintigtal jaar geleden was ik op de oude markt in Brussel, de 'voddenmarkt' aan de vroegere brandweerkazerne op het Vossenplein. Daar stond een vrachtwagen met zowat het hele archief van La Cominière, een van de grote groepen die ik eerder in mijn presentatie vermeldde. Dat archief is op de oude markt verkocht, ik weet niet wat ermee gebeurd is. Ik heb nog geprobeerd een aantal instellingen warm te maken om de inhoud van die vrachtwagen te kopen, maar dat is niet gebeurd. De archieven van La Cominière zijn dus definitief verloren.

Het is dus gemakkelijk gezegd dat we moeten proberen te weten wie zich in Congo verrijkt heeft en waar en hoe. Vanuit historisch oogpunt is het evenwel onmogelijk om die vragen te beantwoorden.

De voorzitter: Als er geen parlementsleden meer zijn die het woord wensen, dan wil ik u bedanken, professor Vanthemsche, om ons te vertellen wat u weet en wat u niet weet of niet kan weten. We gaan in elk geval met die input verder aan de slag.

De openbare commissievergadering wordt gesloten om 18.35 uur.

La réunion publique de commission est levée à 18 h 35.